

UDK: 908(437.4)"18"

908(437.2)091

908(438)091

Pregledni članak

Primljen: 4. 1. 2010.

Prihvaćen za tisak: 23. 6. 2010.

IVAN PEDERIN
Sveučilište u Zadru
Odjel za njemački jezik i književnost
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR – 23000 Zadar

ULOGA GALICIJE I ŠLESKE KOD USTROJA POLJSKE U SUVREMENU NACIJU

Ovaj rad je prikaz sveska posvećenog Galiciji u zbirci *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Beč, 1898.) koju je 1886. pokrenuo nadvojvoda Rudolf. Svrha ovog rada nije da prikaže kulturu, povijest i gospodarstvo Galicije, već da pokaže što je ta zemlja bila i kako je funkcionirala u okviru Carevine. Iz zbirke se vidi da je namjera izdavača bila da prikaže Carevinu kao cjelinu i to pojedinačno svaku od njezinih zemalja. Tu je jasno da je Dvor išao za tim da se sve te zemlje razvijaju u suvremene nacije u čemu je i uspio, a to je prikazano u ovom svesku. Carevina se prema tome sastojala od niza političkih i nacionalnih jedinica koje je vezivala jedino osoba cara i kralja. Galicija je bila dio Poljske koji je po diobi Poljske pripao Carevini, a granice toga dijela mijenjale su se za Napoleonskih ratova. Za razliku od Poljaka u ruskom i pruskom, kasnije njemačkom dijelu Poljske, Poljaci u Galiciji uživali su više od manjinskih zemalja, imali su djelomični suverenitet, jer je car imao u svojoj ruci samo vojsku, vanjske poslove, gospodarstvo i financije. Zbog toga je Galicija postala vodeći dio Poljske koja će se ujediniti poslije Prvoga svjetskog rata.

KLJUČNE RIJEČI: *Carevina, Galicija, Poljska, Šleska.*

Habsburška zajednica naroda nije bila država koja je nastojala asimilirati brojne narode i etničke skupine što su se našle pod vlašću dinastije Habsburg-Lothringen, to je nastojala Mađarska pa se tako dogodilo da su u toj državi samo dva jezika dekretirani kao uredovni – mađarski i hrvatski; njemački nikad nije dekretom postao uredovni jezik, bar takav dekret do danas nije poznat, ali ga je svatko rado učio za razliku od mađarskog kojeg nitko nije htio učiti, a ako bi ga vlast pokušala nametnuti to bi izazvalo vrlo burne prosvjede. Dvor nije govorio njemački nego francuski, talijanski i španjolski, već prema razdoblju. Ustroj pojedinih naroda ili etničkih skupina u suvremene nacije počeo je s jozefinizmom, a burnije se nastavio 1850-ih godina da bi se uglavnom okončao negdje do kraja 1870-ih godina, kad su osnovana brojna sveučilišta u istočnim dijelovima Carevine. U Carevini, koja se u političkom slangu nazivala Austrijom, a službeno se zvala od 1806. do 1850-ih godina C. k. državama, onda Carskim ili Austrijskim državama

i napokon Austro-Ugarskom suverenitet je imao jedino car i on je, a ne parlament bio nositelj suvereniteta. Carevina nije bila demokratska i nije poznavala pojam narodnog suvereniteta izraženog u parlamentu. Car je u svojoj ruci držao vojsku, tajnu policiju, vanjske poslove, privredu i financije, ostale kraljevine, vojvodstva, kneževine, grofovije imale su u svojoj ruci ostalo, već prema stupnju suvereniteta, najviši stupanj imala je Mađarska, koja je imala u svojoj ruci privredu, pravosuđe, unutarnje poslove, znanost, školstvo, kulturu, kraljevina Hrvatska-Slavonija imala je sva ta ministarstva osim ministarstva privrede jer je bila podvrgnuta mađarskom ministarstvu privrede, Češka i Moravska bile su znanstveno i gospodarsko težište. Najniži stupanj imale su njemačke kneževine i vojvodstva, koje su se nazivale nasljednim zemljama ili njemačkom Austrijom. One nisu ni bile politička jedinica. S obzirom da je Carevina bila dinastijska, a ne demokratska prekrajanje granica nije bilo moguće. To je pogodilo nas Hrvate koji smo živjeli osim u kraljevini Hrvatskoj-Slavoniji još u Bosni, Dalmaciji, Istri i Mađarskoj.¹ Slično su i Poljaci onda živjeli u Rusiji, Njemačkoj, Bukovini, Galiciji i Šleskoj. Pa ipak to nije smetalo da smo se mi Hrvati u Austriji ustrojili kao suvremena nacija pa su Dalmatinac, Bosanac, Slavonac i Istranin bili isto tako Hrvati kao Zagorac, a Evgenij Kumičić isto je tako hrvatski pisac kao i Šenoa. Međutim, to je značilo da su narodi, čije su se matične nacije našle izvan granica Carevine, kao Talijani sudjelovali u uljudbi matične zemlje, a tako i Poljaci u Galiciji na način da se postavlja pitanje da li je Galicija bila matična zemlja poljske nacije. Ovo pitanje važno je i za Hrvatsku jer je u hrvatskoj književnosti bila raširena polonofilija.

Dvor je, točnije nadvojvoda i prijestolonasljednik Rudolf pobudio 1883. seriju pod naslovom *Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* kao smotru dostignuća u izgradnji suvremenih nacija u Carevini. Serija priznaje različitost povijesnih putova razvitka pojedinih nacija, ali se u toj seriji, od koje je izišlo preko 20 svezaka zamjećuje njega *Gesamt-Patriotismus* i želja da ti narodi u Austriji nađu svoje duhovno težište. Rudolf je 25. ožujka sazvaio u Beču sastanak na kojem su se našli vodeći intelektualci i političari Carevine kao Jókai Mor, ugledni pisac i član mađarskog parlamenta, Fran Miklošič i drugi, i pobudio ih da sudjeluju u pisanju ove zbirke koja će prikazati institucije vlasti i nacionalnog života novih nacija, prikazati njihovu kulturu, filologiju, povijest, znanost, školstvo, privredu itd., uopće rezultat jednostoljetnog razvitka Carevine. Ovaj rad problematiziran je prikaz svezaka o Galiciji i Šleskoj u ovoj zbirci.

Svezak o Poljskoj u zbirci *Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* izišao je 1898. pod naslovom *Galizien* s uobičajenim rubrikama u kojima su se našli odgovarajući članci kao i u ostalim svescima. Članak o prapovijesti – "Vorgeschichte" napisao je Wladimir Demetrýkiewicz (str. 111–136). Prvi tragovi čovjekove nazočnosti u Poljskoj našli su se u okolini Krakowa, to su bile kosti prapovijesnih životinja kao što su to mamut, sjeverni medvjed, prapovijesno govedo i dr. Potom su se našla paleolitska oruđa iz kamena, kosti i od rogova. Rijetki su nalazi ornamentike, to je linearna ornamentika. Ljudska nazočnost širi se s povlačenjem ledenjaka, u mlađem kamenom dobu podneblje postaje još toplije, tad

¹ Zbog toga nije bio moguće trijalistički ustroj Carevine, vidi : Grijak, 2002: 83–101; Pederin, 1005: 163–182.

se nalazi grnčarija, sojenica ili utvrđene gradine i grobovi. Pisac smatra da tek tada počinju predodžbe zagrobnog života. Skeletni grobovi sadrže kosture u zgrčenom položaju, neki čuče ili sjede ili su nagnuti u stranu. Dospeljenici dolaze sa sjevera. Ponegdje se pokojnici spaljuju, a pepeo se spremi u žare. Keramika je oslikana i autor nalazi sličnosti s mikenskom oslikanom keramikom. Oruđe bakarnog doba slabo je očuvano jer je materijal mekan, bolje su očuvana oruđa i oružja brončanog; ona su raznolika i autor ih nabraja. Rano željezno ili halštadsko doba počelo je u prostoru između Alpa i sjevernog Balkana, tu su grobovi sa žarama i fibule.² Obrada željeza jače i bolje se razvija u Rusiji kod Skita, ali se tada razvija i trgovina pa u Poljskoj nalazimo predmete uvezene iz raznih strana, pa i grčkih proizvoda iz prostora oko Crnoga mora. Željezno doba doživljava svoje najčišće razdoblje u keltskom razdoblju koje se naziva *La Tène*. Iz toga doba potječu zlatne narukvice s hormolutima i uvozni predmeti iz Podunavlja. Dolaze Rimljani i ostavljaju arheolozima svoje proizvode, a onda seoba naroda s karakterističnim proizvodima Gota na kojima se miješaju rimski i domaći elementi, nalaze se skitski predmeti s grčkim elementima, pa uralo-altajski proizvodi. Razdoblje koje se može nazvati slavenskim počinje po odlasku Avara. Tad se nalaze utvrđeni zamci i grobovi. Utvrđeni zamci prastari su; oni su bili sjedišta plemenskih poglavara i mjesto gdje su se čuvale svetinje, gdje su se sastajali narodni vođe, gdje se sudovalo, a i mjesta važna za obranu od neprijatelja. U tim zamcima nalaze se kipovi boga Swantovita koji spominje i kroničar Saxo Grammaticus. Kamene figure rijetko su muške, obično drže pehar u ruci. Što više se ide prema zapadu i jugu to su te figure zdepastije.

Ovaj prilog nam kaže da je poljska prapovijest sukladna češkoj, austrijskoj, mađarskoj itd. On sugerira jedinstvo austrijske zajednice naroda, ali se ta svijest o jedinstvu ipak ne ističe eksplicitno. Ona ipak daje nekoj zemlji državni rang u austrijskom okviru.

Prilog o povijesti krakovskog područja do ujedinjenja pod naslovom "Geschichte, Das Gebiet von Krakau vor der Vereinigung" napisao je Stanislaw Smolka (str. 137–157). On je počeo sa sredinom X. stoljeća kad je Poljska stupila u povijest. To kaže da Poljska nije stupila u povijest kasnije od drugih stožernih zemalja i naroda austrijske zajednice. Poljski vladari toga doba bili su Piasti, granice nisu utvrdive kao i kod većine drugih zemalja toga doba. Kasnije je Poljska priključila Mazuriju. Razdoblje sjaja počinje početkom XI. st. Ta država je plemenska, a vladar ima ratnu pratnju od oko 3000 vojnika. Jedno pleme zove se *Chroboti*. Kraljica Wanda bacila se u Vislu jer se nije više mogla obraniti napastovanja nekog njemačkog kneza. Žena i ženska čast nastala u prosvjetiteljstvu u Lessingovoj *Emilia Galotti* i Schillerovoj *Kabale und Liebe* sad postaje književnim znakom za naciju i državu koja se suprotstavlja Njemačkoj. Ova predaja ima mitski karakter.

Krakow je, uz Prag jedno od sjedišta češke kneževine, a Piasti dolaze u sukob s Přemyslovcima i nastoje ujediniti lehitska plemena što im uspijeva tek na kraju X. st. kad se Krakow odvaja od Češke.

Kršćanstvo počinje na zapadu, prva biskupija osniva se u Poznanju i podvrgnuta je Magdeburgu, potom u Gnjeznu. Prvi samostan je Corvei koji osniva samostan u

² O tome: Vinski Gasparini, 1973.

Fuldi. Ovo ostavlja otvorenim presizanja Nijemaca, ne Austrijanaca da je Poljska primila kulturu od Njemačke pa se prema tome nalazi u podređenom položaju prema Njemačkoj. Međutim Boleslav Chrobny čini Poljsku nezavisnom (992. – 1025.). On se doduše morao povući iz Češke, ali se uspio suprotstaviti caru, pa je god. 1018. čak krenuo na vojni pohod na Kijev, slijedeći primjer njemačkih graničnih markgrofovija počeo je osnivati župe s grofovima ili kaštelanima kao sucima, vojskovođama i poreznicima koji ujedno organiziraju i tlaku. Grade se zamci, Boleslav Hrabri (1058. - 1079.) napravio je opet Poljsku snažnom, ali se država poslije njega raspala na kneževine. Bila je to tipična ranofeudalna ili još plemenska država s nepostojanim granicama i neodređenim unutarnjim uređenjem. Slijedi doba ustanaka i slabljenja pa Poljska priznaje vrhovnu vlast cara u XIII. st., ali krakowski kraj ima poseban položaj i tamo počinje vlast zapadne šleske loze vladarske kuće koja ne traje i Šleska se odvaja.

Poslije pustošenja Mongola počinje njemačka kolonizacija koju autor opisuje kao gospodarski povoljnu, kao oslobađanje od jarma poljskog prava i širenje slobodina njemačkog prava. Poljska se oko 1270. ipak sastoji samo od kneževina, ali papa Bonifacij VIII. okrunio je za kralja velike Poljske Przemysłava II. Poljska dobiva pristup Baltiku, ali u Poljskoj počinju unutarnje borbe s njemačkim doseljenicima i s viteškom redodržavom. Tijekom tih borbi Władisław Łokietek uspostavlja veze s Karlom Robertom i mijenja ustroj dvorskih dostojanstvenika pa dvor oko 1320. postaje moderni dvor centralističkog tipa, a Poljska stječe Litvu, Podoliju i nastoji prodrijeti do Crnoga mora. Poljaci koloniziraju ove zemlje iz kojih potiskuju Tatare. Rasplamsava se suparništvo Litve i Podolije, osvaja se Dnjestar što povoljno djeluje na razvitak gospodarstva, osobito Lwowa koji postaje trgovačkim gradom, počinju veze s Moldovom i s genovskim kolonijama na Crnom moru, 1364. osniva se sveučilište u Krakowu na kojem se proučava rimsko i kanonsko pravo. Autor ništa ne piše o studiju bogoslovlja i filozofije, o sedam slobodnih vještina ni o ulozi sveučilišta u tadašnjoj državi. To je sve postalo predmetom kasnijih proučavanja.

Autor piše o razvitku odnosa Poljske s dinastijama Luxemburg, Habsburg, Anjou, piše o personalnoj uniji s Mađarskom pod Kazimirom Velikim Piastom. Bila je to država koja se sterala od Baltika do Napulja, a spremala je prodor prema jugoistoku. Dinastija Piasta ugasila se s Kazimirovom smrću. Autor ništa ne kaže o ustroju vlasti te države pa čitatelja ostavlja u nedoumici o tome je li to bila centralistička država apsolutističkog tipa ili ne, i ako ne što joj je nedostajalo da to postane.

Potom autor piše kako se Hedwiga udala za litvanskog velikog kneza Jagiełła koji još nije bio kršćanin. On se namjeravao krstiti u pravoslavlju, ali to nije učinio, već je postao katolik 1386. u Krakowu i to tek kao Hedwigin muž. Postao je poljskim kraljem i stekao rutenske zemlje.

Autor je ovim zacrtao glavna pitanja poljske povijesti, a to je bio prodor prema Crnom moru i uopće istoku, dinastijske veze s Mađarskom, a onda pitanja unutarnje kohezije i opasnost od Njemačke koja je bila vrlo živa u doba dok je autor ovu povijest pisao jer je sjeverozapadna Poljska bila u sastavu II. Reicha.

Anatol Lewicki napisao je povijest rutenskih kneževina do sjedinjenja s Poljskom 1387. – "Ruthenische Teilfürstentümer bis zur Vereinigung mit Polen 1387." (str.

158–180). On je opisao nastanak rutenske države kao posljedicu osvajanja Mieszka I. Piasta. Onda su normanski Varjagi – Rusi osvojili pod Rurikom istok, a Ruteni su 988. primili kršćanstvo od Bizanta. Na taj način nastao je jaz koji je zauvijek podijelio Slavene. Međutim na tom golemom prostoru ne žive samo Slaveni, nego i finski narodi. Ruteni nisu isto što i Rusi, njih još zovu Malorusima ili Bjelorusima. Njihov je prvi knez Rurik Rostislawicz u Przemyslu 1092.

Koloman je 1099. prešao Karpate, ali je doživio poraz. Sada sjedište rutenske države postaje Halicz na Dnjestru, odakle naziv Galicija. Crkveno je Rutenija pokrajina pod Kijevskim metropolitom. U XII. st. nastaje i rutenska književnost, to je pjesma pohodu Igora Swiatoslawicza protiv Polovaca. Nastaje i rutensko plemstvo – bojari koji nisu plemstvo u zapadnom feudalnom smislu. Strukturu vlasti čine knez sa svojom iskonski normanskom pratnjom i općina. Tako nastaje velikonovgorodska republika i Pskov.

Zemlja pada pod mađarsku vlast koja se opisuje negativno pa knez Wladimir moli pomoć od cara Friedricha I. On je prognao Mađare, ali je Galicija sad pala pod njegovu vlast. U XIII. st. dinastija Romanowicz ujedinjuje Halicz i Lodomeriju, a Roman Mstislawicz (1199. - 1205.) širi granice prema istoku. Provala Mongola dovela je Rutene pod vlast ruskih knezova pod vlašću mongolskog kana i vrlo velike države Moskovije, ali rutenski knez Daniel želi na zapad u krug zapadnih vladara. On se ženi s kćeri mađarskog kralja Béle IV. Međutim, ako hoće na zapad, mora ostvariti uniju s katoličkom crkvom. Tada dolaze na vlast Podiebradi, a rutenski jezik i pismo dolaze na Dvor i postaju dobrom viših slojeva. U to doba obnavlja se Mađarska pod dinastijom Anjou i Pljska pod Wladislawom Lokietekom, rutenski Boleslaw Troyanowicz ostvaruje uniju, ali bojari zovu Tatari upomoć, neki i Poljake pa Crvena Rutenija 1340. postaje dio Poljske, a Kijev se crkveno vezuje uz Moskvu. U Ruteniji počinje borba za očuvanje rutenskog obreda. Međutim Poljska sada postaje predziđe zapada protiv istoka, u Ruteniji nastaje katolička hijerarhija, na pobudu pape Grgura XI. i njegove bule *Debitum pastoralis officii* 1375. Litva ulazi 1386. u uniju s Poljskom brakom Jagiełła i Hedwige, Tatari su prognani iz Ukrajine i Podolije. Osim Halicza sve rutenske zemlje ulaze u tu uniju, Ruteni rado prihvaćaju poljsku kraljicu jer više vole Poljsku nego tatarski jaram.

Prilog o Ruteniji kaže više o poljskom stremljenju na istok, ali i o zapadu kao pitanju poljske, litvanske i rutenske povijesti. Poljska se osjeća dijelom zapadnog kulturnog kruga, također i Litva, ali to nije jasno u Ruteniji u kojoj se provodi unija i postavlja alternativa, da li Tatari ili Poljaci (autor negdje piše Tatari, a negdje Poljaci).

Ovaj prilog kaže i o političkim pitanjima Poljske koja se sada prostire na vrlo velikim prostorima, ona nije homogena, nastaje feudalni federalizam, a prirodnih granica koje bi sugerirale jedinstvo nema na zapadu kao ni na istoku. Bila je to nevolja koja je pogađala sve narode srednje i srednjoistočne Europe, ali ne narode zapadne Europe.

Michael Bobryński napisao je prilog o Poljskoj poslije ujedinjenja kao "Seit der Vereinigung" (str. 180–238). Tu je opisao Jagiełła koji se krsti da vitezovi redodržave ne istrijebe njegov narod što su mogli dok su Litvanci bili pogani i prema tome nisu uživali zaštitu međunarodnog prava u srednjem vijeku. Krštenje je prema tome čin

političke mudrosti, a ne vjere za laičko doba u kojem autor piše. Kršćanstvo je tada i bilo pored ostalog i društveno-političko uređenje. Kršćanstvo šire u Litvi poljski svećenici i osnivaju biskupije koje su podvrgnute Gnjeznu. S kršćanstvom širi se i zapadna uljudba. Crkva je za povijesnu znanost XIX. st. uopće bila otprilike kulturni institut, pa tako i za ovog pisca. Tako se politička i socijalna organizacija Litve i Rutenije bliži poljskoj organizaciji. Temelj te političke organizacije su imućno svećenstvo i srednje seosko plemstvo. Obje političke tvorevine imaju unutarnju autonomiju, a inače su upućene jedna na drugu. Njihovo je nacionalno pitanje borba protiv Tatara da bi izbili na Crno more. Nažalost je litvanski knez Witold doživio poraz kod Worskla, pa Tatari i dalje ostaju nevolja, ali gospodarski napreduje Podolija zbog trgovine Dnjestrom. Na sjeverozapadu sukob s redodržavom do 1410. kad su Poljaci izvojevali sjajnu pobjedu kod Tannenbergu u kojoj je poginuo veliki meštar Ulrich von Inningen i veći dio komtura redodržave s mnogim vitezovima. Redodržava je izgubila malo teritorija, ali je njezina moć skršena, a trgovina pruskih gradova na primorju gravitira prema poljskom zaleđu.

Na koncilu u Konstanzi poljski pravnici odobravaju nasilni prodor kršćanstva u Litvu. Slično pitanje pojavilo se u to nešto kasnije kad je među španjolskim pravnicima s jedne i bogoslovima s druge strane počela raspra oko pokršćavanja Indijanaca u Americi (Pederin, 2002: 448–473). Papa Aleksandar VI. posredovao je u toj raspri.

Poljsko svećenstvo studiralo je tada u Pragu, Parizu i Italiji, Ladislav Jagiełło tada je osnovao novo sveučilište u Krakowu. U Poljskoj se počeo širiti husitski pokret, ali nije imao mnogo uspjeha. Kralj je oko sebe okupljao dostojanstvenike, svjetovnjake i svećenike pa je tako nastala skupština sastavljena od politički obrazovanog konzervativnog sloja koja nije bila naklonjena husitima. Bitka kod Tannenbergu približila je Poljsku i Litvu pa je tako sklopljena unija u Heredlu u kojoj su litvanski bojari i poljski velikaši izjednačeni u političkim pravima, ako su katolici. To je međutim produbilo jaz Poljske i Rutena koji su bili pravoslavni. Veliki knez Litve Witold koji je situaciju držao u ruci umro je 1430., a njegov nasljednik Swidrigiełło bio je sklon Rutenima i redodržavi. Nova unija 1439. proglasila je jednakopravnost rutenskih bojara što je Ladislav III. potvrdio i povlasticom 1443. Međutim Poljaci koloniziraju Crvenu Ruteniju, a osobito Podoliju.

Sad su se pojavili Osmani koji su pobijedili Poljake kraj Varne. Na sjeverozapadu plaćenici vode dugi rat sa redodržavom. Kad ona više nije mogla plaćati vojsku odstupila je Poljskoj zapadnu Prusku i dio istočne. U Poljskoj se prekida sa starim srednjovjekovnim povlasticama oslobođenja od poreza, uvodi se stajaća vojska i naplata poreza. Državna uprava se reformira i podvrgava sebi Crkvu, ukida mnoge povlastice. Autori ništa поближе ne kažu o tome, ali sve ovo upućuje na zaključak da je Poljska tada postala centralizirana apsolutistička monarhija. Kralj Albert dozvao je na Dvor Filippa Calimacho kao učitelja, kaže pisac, a on će vjerojatno biti bio *praeceptor*, dakle osoba koja je vodila svečanosti, diplomatsku službu, pisala kronike, i uopće bila kraljev glavni savjetnik (Pederin, 2001: 125–139). Kralj je uklonio utjecaj velikaša, jača izvoz pa jača i poljodjelstvo, plemstvo se sada sve više bavi poljodjelstvom, a njegovo bogatstvo počiva na tlaci. Na sveučilišta prodire proučavanje grčkih i rimskih pisaca, Nikola Kopernik piše 1543. svoje djelo *De revolutionibus orbium coelestium*. Mnogi studenti studiraju u Italiji, Poljskom se

šire strane književnosti, osobito u gradovima. Uslijed reformacije u Njemačkoj širi se njega poljske knjige i jezika, kralj Sigismund ženi se s Bona Sforza s kojom u Poljsku dolaze talijanski umjetnici pa gotika uzmiče u graditeljstvu. Reformira se naplata poreza i vojska, 1434. se kodificira i poljsko pravo, Bona Sforza bavi se i politikom.

U svemu ovom nedostaje detaljni pogled u strukturu vlasti, nije jasno po čemu se prva reforma državne uprave s naplatom poreza i stajaćom vojskom razlikuje od druge, autor ne piše ni o monetarnoj politici i bankarstvu, a bankari su često znali davati novce za gradnju bolnica ili za subvencije umjetnosti (Pederin, 1996).

Poljska sada sklapa saveze s Francuskom protiv redodržave, sklapa ugovor s kućom Habsburg 1515. Sigismund odobrava vjenčanje Ferdinanda s kćeri mađarskog kralja Ladislava, Sigismund je suglasan da veliki meštar Albrecht von Brandenburg pretvori redodržavu u svjetovnu kneževinu. Poslije poraza kod Mohača poljska se diplomacija miješa u mađarska pitanja. Ukratko rečeno Poljska sada postaje čimbenik međunarodne politike slično kao i Rusija koja sada šalje poklisare u Englesku i drugdje i na Visoku Portu pa se prigodom takvih posjeta razvija i utvrđuje diplomatski ceremonijal (Pederin, 1997: 113-133).

Program Sigismunda II. je vraćanje nezakonito stečenih veleposjeda koji sada služe za izdržavanje stajaće vojske, jačanje zakonitosti, stvaranje realne unije s Pruskom i Litvom, smirivanje sukoba svećenstva i stališa zbog crkvene desetine. Sve ovo nas upućuje na nedostajanje ili slabost novčane privrede i bankarstva i na sumnje da je država mogla od tih dobara platiti državni aparat. O činovništvu se malo čita. U Poljsku stiže reformacija, ali humanizam odnosi pobjedu nad bizantskom kulturom Rutena. Ovdje se moramo prisjetiti da je humanizam dobio znatnu pobudu od Bizanta poslije pada Carigrada kad su na zapad pobjegli kardinal Besarion i drugi grčki intelektualci što su sobom donijeli grčke rukopise.

God. 1530. nastao je litvanski zakonik koji se oslanjao na rimsko, njemačko i poljsko pravo, srednje plemstvo ulazi u politiku i postaje saveznikom države u održanju realne unije, litvansko i poljsko plemstvo je jednakopravno. Velikaši se protive jer time gube krunske službe u Litvi. Sada Poljska i Litva imaju zajedničku skupštinu i kralja, imaju autonomiju i dvorska dostojanstva, vojsku, financije, sudbenost, ali u državi širi se anarhija, počinje sukob plemstva i gradova, karakterističan za mnoge druge zemlje u Europi, a humanistička kultura polonizira gradove u kojima je mnogo Nijemaca koji se ne odnose prijateljski prema Poljacima. Ovdje bismo mogli nazrijeti kontradikciju. Kako se to širi anarhija i sukobi, ako se baš u to doba uređuje državna vlast i nastaje stajaća vojska?!

Patriciji nastoje steći zemljišne posjede i plemstvo. Razvitak sukladan drugim europskim zemljama, npr. Francuskoj. Autor nažalost ne kaže na koji su način ti patriciji stekli novac potreban da kupe zemljišne posjede. Neredi počinju poslije smrti Sigismunda Augusta kad na poljsko prijestolje dolazi slabi kralj Henrik Valois. On mora potajno pobjeći iz Krakowa. Onda kraljica postaje petnaestgodišnja Anna Jagiełlonka koja se udaje za sedmogradskog vojvodu Stefana Bathoryja. Pod njegovom vlašću cvatu znanosti i književnost. Onda dolaze isusovci koji, osobito za Sigismunda III. potiskuju protestante, čak pokušavaju obnoviti katolicizam u Švedskoj. Dolazak isusovaca u neku zemlju, a i drugih redova uvijek znači znatnu pobudu duhovnom

životu, a i umjetnosti. Sigismund III. sklapa savez s Austrijom protiv Osmana. Kozaci koloniziraju stepu na jugoistoku i osnivaju vojnu organizaciju, napadaju Tatara i Osmane i pljačkaju ih, čak napadaju Osmane na moru. God. 1620. Osmanli ustaju protiv Poljaka. Autor ovdje nije spomenuo savez Rusije i Visoke Porte, pobliže sultana Osmana II. protiv Reči Pospolite u kojem je posredovao carigradski patrijarh Kiril Lukaris i moskovski Filaret (Флоря, 1990: 12–14).

Isusovci obraćaju protestante, a nastoje obratiti i pravoslavne, to im donekle uspijeva 1596., ali neki rutenski knezovi opet se vraćaju pravoslavlju, ali ne i litvanski pa je unija u Litvi pustila dublje korijenje. Władisław IV. opet pokušava prodor protiv Tatara do Crnoga mora. Tako taj prodor na jugoistok postaje glavnim pitanjem Poljske kroz stoljeća.

Međutim, 1654. švedski kralj Karl Gustav dolazi s vojskom u Poljsku, osvaja Warszawu pa Krakow, Rusi osvajaju Kijev i podjelu Poljske više nitko ne može zaustaviti. Ovdje pisac ulazi u kontradikciju. On je naprijed opisao kako je Poljska provela reforme slične apsolutističkim i osnovala stajaću vojsku, a onda se ta Poljska odjednom bez mnogo borbe raspada. Šveđani i Rusi osvajaju lako Poljsku, ali ne mogu osvojiti Czenstochovu, jer sada svi uzimlju oružje i brane ovo poljsko marijansko svetište. Sad je jasno da je katolicizam pustio duboko korijenje u Poljskoj i da je postao dijelom poljskog mentaliteta. Jedna austrijska vojska prognala je Šveđane, Austrija se i sada pokazala stožerom katolicizma. Sada Poljska postaje igračkom u rukama stranih sila, ponajviše Francuske i Austrije. Jan Sobjeski pobjeđuje 1673. Osmane, postaje kraljem. On je naklonjen Francuskoj i tako se u Poljskoj širi francuski utjecaj za Ljudevita XIV. Poljski studenti studiraju u Parizu, plemstvo prihvaća francuski jezik, kao i inače plemstvo u Europi. Jan Sobjeski pobijedio je Osmane koji su 1683. opsjedali Beč, vodio je rat protiv Karla XII. švedskog i Petra Velikoga, ali se ruski utjecaj počeo širiti u Poljskoj, August III. postaje ruskom pomoći poljski kralj, ali pada u zavisnost od Rusa, u Poljskoj su Židovi sve znatniji u trgovini.

Jedno što sada preostaje je podjela Poljske kojoj pristupa i Marija Terezija 1772. pa dobiva južnu Poljsku 1775.

Sada u Galiciju, kako se zove austrijski dio Poljske stiže jozefinizam, latinski kojim su se služili isusovci, ustupa mjesto njemačkom, ali u nekim područjima pravosuđa ostaje latinski. Austrijski guverner upravlja na čelu Kolegija od dva senata, političkim i duhovnim. Zemlja se sad dijeli u smislu jozefinističkih reformi u 19 okruga, 1786. Austrija stječe i Bukovinu kao posebni okrug. Na čelu okruga je okružni poglavar koji upravlja suvremenim građanskim zakonikom iz 1780. Te reforme stupaju u Poljskoj na snagu 1797. Smanjuje se tlaka, seljak stječe pravo da tuži feudalca sudu, Crkva gubi svoju raniju samostalnost. Ovdje opet naziremo kontradikciju u koju upada autor što je naprijed napisao da je državna vlast sebi podvrgla Crkvu. Mnogi se samostani u Galiciji ukidaju, poslije ukidanja Družbe Isusove osniva se religijski fond, ukida tradicionalno školstvo, a novo školstvo financira se iz religijskog fonda. To novo školstvo odgajat će činovnike da rade za državu, a ne da umuju.³ To novo školstvo, koje su u Austriji vodili benediktinci

³ Do pobližeg opisa ove reforme školstva čekalo se dugo. Grimm, 1987.

i piaristi znači početak suvremenoga činovničkog aparata koji će uskoro postati, tako autor, arbitrom među stališima.

Već 1784. osnovano je sveučilište u Lwowu. Ove reforme čvrsto su vezale Poljsku uz Habsburšku carevinu. Sad možemo sažeto kazati da je Poljska država neprestano nastojala prodrijeti do Crnog mora i u tome nije uspjela, dvojbena je bio njezin prodor na istok, osim u Litvu, ona je neprestano gubila na sjeverozapadu od redodržave, kasnije Pruske osobito zbog nedostatka unutarnje kohezije. Najboljim i najplodnijim pokazao se njezin savez s Habsburgovcima.

Sada se u Poljskoj razvija sređena sudbenost, jozefinizam otvara mogućnost narodnog preporoda, Poljska sada ima stajaću vojsku i suvremenu upravu koja podupire razvitak zanatstva i trgovine, reformira se i sveučilište. Osnovno i srednje školstvo postaje žarište nacionalnog odgoja. Car Leopold II. dao je Poljskoj čak i ustav i trudi se da se on prihvati i prizna u Europi, seljaštvo dobiva zaštitu u javnom pravu.

Onda dolazi 1793. i do druge podjele Poljske između Rusije i Pruske u kojoj je Franjo II. ostao pasivni promatrač. Rusija i Pruska ugušile su Kościuszkov ustanak pa je tako došlo i do treće podjele Poljske 1795. u kojoj je Austrija stekla veliko područje na sjeveru – to je zapadna Galicija. Međutim, na bečkom kongresu Austrija uspijeva zadržati samo nekadašnju Galiciju. Rusija stječe Warszawu i kraljevinu Poljsku, Krakow postaje slobodnom državom, a Tarnopol i Zaleszezy opet dolaze pod Austriju. Metternich konzervira postojeće stanje.

Galicija napreduje gospodarski i politički, 1841. osniva se Banka za zemljišne zajmove. Sveučilište u Lwowu ukida se 1805., a 1817. se ponovno uspostavlja. U Lwowu se osniva Ossolińskijev nacionalni zavod, knjižnica, zbirka starina, ali cenzura koči razvitak književnosti. Ustanci i emigracija u Pariz 1846. Onda Ferdinand I. ukida seljačke služnosti, austrijska vojska guši ustanak u Krakowu 1846. i tako nastaje veliko vojvodstvo Krakow. Doba Franje Josipa autor opisuje kao doba slobode i napretka. God. 1848. Poljak Vjačeslav Zaleski postaje guverner, obnavlja se i reformira školstvo i sudstvo. God. 1849. – 1859. za namjesnika grofa Agenora Gołuchowskog posve se ukida kmetstvo, seljaci dobivaju zemlju, unapređuje se školstvo, ustanovljuje sloboda naučavanja za profesore na sveučilištu. Nastava je na njemačkom, ali je materinski jezik nastavni predmet, 1848. dolazi do općeg buđenja narodnog duha od čega mnogo koristi imaju i Ruteni jer je rutensko svećenstvo bilo jako polonizirano, a poljski je bio jezik crkvene vlasti. Sad Ruteni osnivaju svoj Narodny Dom u Lwowu. Rutenski jezik prodire u pučke i srednje škole, razvija se rutensko pismo i književni jezik pri čemu se vodi računa o ruskom i crkveno-slavjanskom. Mnogima se sada rutenski jezik pričinja dijalektom ruskog što se vidi kod donošenja državnih zakona 1867. Rutenska crkva sada nalazi zaštitu u austrijskoj državnoj vlasti.

To su sve bila načela upravljanja namjesnika grofa Agenora Gołuchowskog.

God. 1867. rutenski odnosno poljski postaju nastavnim jezicima, a potom i jezicima političke i financijske vlasti i sudova. Uljudba se burno razvija i prodire u sve niže slojeve pučanstva. Osnivaju se klasične i realne gimnazije i zanatske i poljoprivredne škole, god. 1891. osniva se i medicinski fakultet u Lwowu, 1895. i

visoka tehnička učilišta sa strojarskim fakultetom, 1872. osnovana je i Akademija znanosti u Krakovu. Rutenska književnost oslanja se na narodnu književnost u Ukrajini. God. 1867. dijeli se pravosuđe od uprave, državna uprava brine o prirodnim bogatstvima. Razvija se željeznička mreža, napreduje i modernizira se poljodjelstvo i poljodjelska industrija, industrija nafte. Seljaci dobivaju svoje zastupnike u zemaljskom parlamentu i sudjeluju u donošenju novih zakona i u upravi.

Sve ovo zahvaljuje Galicija zaštiti Carevine, a osobito Franji Josipu.

Ne može se zaobići autorovo pohvalbeno držanje prema austrijskoj državnoj vlasti, ali činjenice ipak govore i zasvjedočuju napredak i nastanak liberalne i naprednjačke države u Galiciji, a ne može se zanijekati da su Poljaci baš u austrijskoj Galiciji nalazili zaštitu jer tu nisu bili izvrgnuti denacionalizaciji i ugnjetavanju kao u Njemačkoj i Rusiji. Zbog toga su prilozi o povijesti povijest Poljske, a ne samo Galicije, odnosno austrijskog dijela Poljske. Galicija se u ovim priložima opisuje kao matični dio poljske nacije.

U ovim priložima možemo razlikovati više razdoblja poljske povijesti, sve ako ih autori ne ističu i nisu dovoljno svjesni smjene tih razdoblja, to je prapovijest, povijest koja ne počinje s rimskim osvajanjem kao u južnijim zemljama Carevine, doba plemenske države, feudalizacija koja se ne ističe kao suprotnost plemenskom razdoblju, ali u doba feudalizacije dolazi do ujedinjenja s Rutenijom i Litvom i prodora prema jugoistoku koji nikad nije urodio uspjehom, doba nepotpune centralizacije s talijanskim utjecajem, doba opadanja kao neuspjeh centralizacije, što se ne kaže i ne analiziraju se uzroci koji su doveli do podjele Poljske, i napokon austrijsko doba kao doba posuvremenjenja, napretka i stvaranja suvremene poljske nacije. Ovdje se jasno priznaje da je to uspjelo u Habsburškom okviru kao bliži ili dalji odjek jozefinizma. Sve ovo može reći da su Poljaci, uz Hrvate i Slovence bili najzadovoljniji narodi Carevine.

Josef Mayer napisao je prilog o etnografiji kao "Volkskunde, Physische Beschaffenheit der Bevölkerung" (str. 239-251). On je pučanstvo podijelio na Poljake (42,26%), Rutene (11,69%) i Židove (15,36%). Prosječni ljudski vijek bio je između 1869. - 1871.) 20-30 godina. Ako se ne računaju djeca ispod 6 godina kod kojih je smrtnost bila visoka, onda je prosječni vijek bio 49 godina. Te brojke odgovaraju prosječnom ljudskom vijeku u Carevini. Od 1000 umrlih samo ih je 344 bilo starije od 60 godina, među njima 153 muškarca i 191 žena. On je onda opisao rast, izgled tijela i osobito lubanje kod pojedinih skupina i tu nije utvrdio da bi se Židovi bitno razlikovali od ostalih izgledom ili oblikom lubanje, što je bilo polazište antisemitizma toga doba koji je polazio od uvjerenja da su Židovi druga rasa, za razliku od starijeg antisemitizma koji je bio uglavnom vjerski.

Prilog o poljskom narodopisu napisao je Simon Matusiek kao "Das Volksleben der Polen" (str. 252-376): On je uvodno istakao da su u Poljskoj nacija i katolicizam srasli pa je opisao život Poljaka tako što ga je moralizirao u katoličkom smislu. Obiteljski život je besprijekoran, krivokletstvo gotovo nepoznato, Poljaci vole glazbu i pjesmu, k tome su i dobri vojnici, marljivi itd. Onda je opisao poljske plesove. Odnos prema Nijemcima nije bez problema, Poljaci priznaju njihovu superiornost, ali samo dok ih Nijemci ne omalovažavaju. Kuću Habsburg pisac ne doživljava kao njemačku (Habsburgovci su bili Švicarci) pa piše da su joj Poljaci vjerni, osobito

im je draga uspomena na Mariju Tereziju. Poljaci su konzervativni, obitelj im je svetinja, rado postaju svećenici, ali su seljaci nepovjerljivi prema obrazovanima. Gostoljubivi su. Onda je opisao poljske nošnje koje su različite kod Krakovljana, Gorala i Mazura. Kolonisti nisu utjecali na narodne nošnje, ali je utjecao kraj pa se na jugu vidi više ovčje vune u nošnji, a u ravnica više lanenih tkanina.

Onda je pisac opisao sela i tipove kuća kod pojedinih skupina. Opazio je da sada već mnogi seljaci rade u tvornicama, mali seljaci često su nadničari ili obrtnici. Pisac je opazio krizu sela, migracije u gradove, ali to nije problematizirao. Opisao je običaj da seljaci svoja stada ovaca povjere nekom pastiru *bác* kao u Mađarskoj. Taj pastir onda pase stado cijelog sela sa svojim pomoćnicima *juhásima*. Pastiri stanuju u kolibama i drže pse da im čuvaju ovce od vukova.

Potom je pisac prikazao narodnu mitologiju, oblake koji se preko duge napajaju u moru. Kasnije ih jedan div vodi na uzici. Sunce se na dan sv. Trojstva na istoku triput pokloni vječnom Gospodinu, mjesec je sjedište opakog seljaka koji je na Božić očistio staju pa se teško ranio vilama. Štovanje Sunca karakteristično je za početne uljudbe, npr. kod Inka u Peru, Sunce je oplodnja, ali ne stvaranje. U ovom slučaju jasno se vidi nadmoć Gospodina kao Stvoritelja nad Suncem koje oploduje ono što je stvoreno. Mjesec je mjesto kamo odlaze mrtvi.⁴ U ovom slučaju Mjesec je mjesto kamo odlaze zli ljudi, kršćanski sadržaj ovdje je jasan. Autor piše da je opaki seljak otekao i sada je kažnjen na Mjesecu kao Prometej. Jedno i drugo upućuje prema slavenskom animizmu, ali je jako označeno kršćanstvo pa se u sunčevom mitu jasno prepoznaje nadmoć Boga nad suncem.

Nešto od ovoga narodnog blaga potječe iz starine, nešto i od drugih naroda, ali sve ima poljski karakter i svuda pisac konstatira moralno zdravlje tako važno za književnost realizma koja je za razliku od naturalizma vidjela i željela vidjeti naciju kao zdravu.

Narodna mitologija zna da je Gospodin vidio da je odviše žaba i zmija pa je naredio jednom seljaku da ih pohvata, stavi u vreću i baci u jezero, ali mu je zabranio da otvara vreću. Radoznali seljak otvorio je malo vreću da zaviri što je unutra, žabe i zmijske utekle su iz vreće, a Bog je kaznio seljaka tako da ga je pretvorio u rodu koja se hrani žabama i zmijskama. Ovaj mit, makoliko nosio tragova animizma ipak je duboko kršćanski jer priznaje nadmoć Gospodina nad prirodom i prirodnim pojavama. Slično se može reći o mitu o vojnicima koji su na Veliki četvrtak otišli u šumu da nasijeku drva. Nisu mogli posjeći ni jedno drvo, počela je i oluja. Onda su pokušali posjeći hrast koji se branio. Gospodin mu je naredio da se pokori, ali ga je nagradio dugovječnošću. I ovaj mit sadrži jasnu kršćansku predodžbu o Gospodinovom veličanstvu i njegovoj nadmoći nad svim stvarima i pojavama.

Autor je potom prepričao bajke o začaranim princezama, đavlu, vješticama i nemanima. Bajka o Faustu poznata je u Poljskoj gdje se Faust zove Twardowski. Autor je potom prikazao i legende, Gospu kako dolazi na svijet s malim Isusom i prosi u doba kad žito nije imalo stabljike, već je sve bilo klas. Nitko joj ništa

⁴Eliade, 1970. Chapitre II. Le Soleil et les cultes solaires, Par. 36. Hiérophanies solaires et rationalisme. 37. Solarisation des Êtres Suprêmes. str. 115, 117. Chapitre IV. La lune et la mystique lunaire, Par. 54. La Lune et la Mort. str. 152.

nije dao. Gospodin je kaznio ljude tako što je skratio klasove pa su tako nastale stabljike. Ova legenda poznata je i u nekim drugim zemljama Austrije i neki pisci su u njoj prepoznali germanskog boga Odina. Međutim ovaj pisac vidi u ovoj legendi moralnu pouku o blagostanju koje ljude kvari. Ovo moralno držanje u bliskoj je vezi sa Evanđeljem koje se uvijek sumnjičavo odnosi prema bogatim ljudima.

Autor je prepričao i nacionalne mitove vezane uz nekadašnja poljska plemena. Mit o kralju Lechu iz plemena Lechita koji je u nekoj šumi našao orla. U tome je vidio *omen* pa je sagradio svoj zamak Gniezno. Knez Krak ubio je zmaja koji je proždirao ljude pa je na tom mjestu sagradio zamak Krakow. Ovi mitovi bliski su animizmu i u njima se teško može zamijetiti kršćansko držanje ili moral. U narodnom vjerovanju postoji pod zemljom u Wawelu zamak. U zamku je okrugli stol oko kojeg sjede svi poljski kraljevi u svečanim krunidbenim odorama. Napoleon je u narodnoj predaji zavodnik ljudi koji je ustao protiv Gospodina. Narod vjeruje u *planetnice*, duhove koji donose mraz i tuču, đavao ima rogove, plamene oči, krzno i pandže, smrt je u bijelo odjevena žena s kosom. Sve ovo potječe iz animizma, ali nije suprotno kršćanstvu koje zna za nečiste duhove. Đavo nije samo jedan, ima ih mnogo. Odnosi živih ljudi s umrlim vrlo su živahni. Grešnici ispaštaju kaznu u pustim zamcima, na raskrižjima, u blizini groblja, duše nekrštene djece obilaze krajem u bijeloj košuljici. Takvog duha valja uhvatiti, pokrstiti i rasparati mu košuljicu, onda će se smiriti.

Sve ovo može pokazati da je kršćanstvo prošlo narodna vjerovanja dublje nego kod većine susjednih naroda. Autor ovo ipak ne kaže, iako priznaje i ističe značaj katolicizma u narodnoj svijesti. Dalje od toga on ne ide, vjerojatno s razloga jer bi to bilo suprotno laičkom duhu tadašnje znanosti i pojmu disciplinarnosti.

Autor je nastavio s opisom prikazanja na uspomenu Isusovog ulaska u Jeruzalem. O Duhovima su se palile vatre – *sobotki*. Kod procesija djevojke su pred svećenike bacale cvijeće, a jedan vijenac bacile bi u vodu. Ako se vijenac u vodi okretao to je značilo da će još dugo čekati dok se ne udaju. Dok su se vijenci pleli pjevale su se stanovite pjesme. O ponoći Svih svetih posjećivale su duše iz čistilišta žive ljude. U ovom prikazu upada u oči da su prikazanja oskudnija nego npr. u njemačkom dijelu Carevine i da ih je manje.

Autor je potom opisao ceremonijale sklapanja braka koji su počinjali tako da bi se jedan zrela domaćin poslao kao posrednik u djevojčinu kuću. Potom se čita o *omina*. *Omen* smrti je pas koji cvili, glas sove, sat koji stane. Smrt stane uz uzglavlje bolesnika. Mrtvaci su u predodžbama animista nešto poput ptica, one su izvanjska duša, duša koja je napustila tijelo (Leeuw, 1970: 288). Duša pokojnika ostaje u njegovom tijelu dok crkveno zvono ne zazvoni. I ovdje je jasan kršćanski sadržaj i poslanje Crkve koje nije samo od ovoga svijeta, već znači putu život vječni. Ono što je znanost toga doba nazivala folklorom ili narodnim praznovjericama sadrži vrlo živ odnos kršćanstva i animizma, takorekuć bogoslovnu raspru u kojoj je kršćanstvo obično, a osobito kod Poljaka odnijelo prevagu.

Autor je onda razmotrio pobožne pjesme *kolendy*, pjesme koje su poljske do svoje srži, ali nažalost još ne postoji izdanje tih pjesama od srednjeg vijeka naovamo. Te pjesme toliko su popularne da su ih pjesnici sastavljali tražeći uzor u narodnim kolendama. Potom je spomenuo božićne pjesme; većina ih potječe iz XVII./XVIII. st. u kojima se čuje za anđele, pastire, Heroda itd. Možemo zaključiti, ne s autorom, da

je katolicizam zaista vrlo duboko prožeo pjesničko stvaranje poljskog naroda, koje nije nipošto inferiorno prema umjetničkom suvremenom pjesništvu i književnosti jer se kreće u prostoru između neba i zemlje, a ne, kao umjetnička književnost, u prostoru nacije i njezinih problema.

Autor je završio s poljskim plesovima, koji su, kao polka i mazurka kulturno dobro Europe. Spomenuo je "muški" "razbojnički ples", a polku kao "ženski" i gradski ples.

Alexander Barwiński napisao je rutenski narodopis kao "Das Volksleben der Ruthenen" (str. 371-440). Uvodno je spomenuo Rutene kao dio maloruskog naroda, a taj je drugi po brojnosti slavenski narod. Viši slojevi su pod utjecajem uljudbe napustili narodnu nošnju, ali ne seljaštvo i dio siromašnoga građanstva. On je opisao narodni karakter kao spor, promišljen, izdržljiv, ali osjetljiv na uvredu, melankoničan, nepovjerljiv i zatvoren. Narodna svijest je na visini, ali nema nesnošljivosti prema drugima. Ovo se čita kao nužna državna zapovijed Carevine u kojoj se govorilo mnogo jezika i ispovijedalo mnogo religija. Kao u svim ostalim narodopisima, ističe se privrženost Rutena carskoj kući i Carevini.

Autor je nažalost morao konstatirati da se povijesna nošnja povlači pred industrijom tkanina, a onda je opisao vezene košulje za žene i djevojke, način kako se njeguje kosa, kako jedne i druge pokrivaju glavu. Spomenuo je Hucuľe i Bojky koji prebivaju u Karpatima i koji imaju druga duhovna i tjelesna svojstva. Opisao je i njihovu nošnju i ukrašeno oružje. Bilo je očito, kod Rutena, kao i kod Poljaka i drugih razlikovalo se nekoliko narodnih tipova, zapravo nekadašnjih plemena, koji nisu izgubili svoju individualnost u suvremenoj naciji, ali nisu ni nje govali svoju plemensku ili regionalnu svijest. Onda je opisao izgled njihovih vrlo velikih sela, kuća s podom koji je rijetko bio prekriven daskama. Trgovišta i gradovi malo se razlikuju od sela. Bilo je jasno da tu ne postoji ona oštra razlika sela i grada koja se jako istakla baš u XIX. st., kad se grad pojavio gotovo kao ugnjetač sela, mjesto gdje su prebivali poreznici, činovnici, oružnici itd.

Međutim u središtu rutenskih gradova prebivali su Židovi, predgrađa djeluju seoski.

Na selima su seljaci obično sami proizvodili oruđa koja su trebali. Hucuľi su bili nomadi, povremeno hajduci koji su prelazili na sjedilački način života, ali su znali pljačkati zemljoposjednike i bogate Židove. Još uvijek su živjeli u nesputanoj slobodi koja je bila dosta apstraktni ideal demokratske Europe. Oni su, kao i inače često nomadski narodi, bili i trgovci pa su u Mađarskoj kupovali suhe šljive i prodavali ih u Galiciji.

Njihove nošnje i običaji nosili su tragove vrlo starih vjerskih predodžbi i mitova. Ruteni su, a to bismo mogli reći za sve Slavene, bili privrženi tradiciji. Autor je opazio da kršćanstvo nastoji ugušiti tu tradiciju ili je izmiriti s kršćanstvom. Tu je autor kritičan prema kršćanstvu, ali je dodao da tradicija ipak nije posve ugušena i naći će se u uspavankama, svadbenim običajima i pjesmama. Tradicija, i to ona predkršćanska tu je folklorni ideal piščev, kulturno blago koje čuva narodni identitet. On opisuje te svadbene običaje, pjesme i ceremonije koje mu naliče na običaje što ih je opisao kronist Nestor. Nevjesta mora u početku raditi razne poslove da dokaže

da je dobra domaćica, onda joj svekrva stavi kapu na glavu. Međutim, nevjesta svlači svekru čizme. I to piše Nestor.

Ruteni, kao i Poljaci zamišljaju smrt kao staru ženu u bijeloj haljini s kosom u ruci. Kad čovjek umre, duša mu napusti tijelo u obliku ptice, ali se vraća u noći poslije pogreba. Glava pokojnika pokriva se prema njegovoj dobi i društvenom položaju. Kod pogreba se čuju narikače. Običaji koji slijede godišnja doba nisu izgubili svoj arhaični karakter, a mnogi običaji su solarnog porijekla. Pjesme su kršćanske samo po spomenu Isusa ili Gospe, ali su inače po svemu animističke. U uskršnjim prikazanjima spominju se stari animistički bogovi, kult proljeća, a u pjesmi žive stari rutenski knezovi i povijest. Uz te pjesme se i pleše, to znači da su one očuvale jedinstvo književnosti, glazbe i plesa uništeno tiskom, vjerojatno i likovnih umjetnosti jer uz te plesove idu i stanovita odijela što autor ne zapaža. Svečanost Sv. Ivana je animistička po svom porijeklu što se vidi iz pjesama koje se tom prilikom pjevaju i u kojima se spominju slavenska božanstva čak i lidijski kult Astarte.

Od kasne jeseni počinju sijela.

Ruteni su narod koji jako voli pjesmu pa tkao knez Wladimir Monomach u svojoj oporuci iz XII. st. spominje svadbene pjesme, a Wolinijska kronika spominje vojnu na Jatvage. Geograf Sarnicki piše 1506. o ratnim pjesmama *dúmy*. Međutim, do početka XIX. st. nitko nije zapisivao narodne pjesme jer su svećenici smatrali da su one bogohulne i sve su gledali iz kršćanskog gledišta. Ovdje opet progovara doživljaj predkršćanskih kultova kao izraza narodnog identiteta, dakako uz antiklerikalizam.

Onda je autor opisao folkloristički rad od početka 19-stoljetnog prijevoda rutenskog pjesništva koje je prevodio Friedrich Bodenstedt, autor zbirke navodnog tatarskog pjesnika – *ide Lieder des Mirza Schaffy*, koja je doživjela vrlo velik broj izdanja. Ove pjesme napisao je Bodenstedt sam. On je objavio i zbirku prijevoda pod naslovom *Die poetische Ukraine* (Stuttgart, 1845). Autoru je dragocjeno da neke od narodnih pjesama sadrže uspomene na sunčeve kultove. Neke kolende su mitske, ali u isto doba i povijesne pa spominju događaje iz razdoblja knezova. Neke pjesme sadrže spomen običaja da se nevjesta kupuje, vijesti o ustroju obitelji u drevnom dobu, neke pjesme povijesne su i sadrže vijesti o podvizima kozaka. Narodni pjevači zovu se *kobzár* ili *bandurýst*, od riječi tamburica. Kozачke *dumý* su junačke pjesme, ponekad pjesme o zarobljeništvu i ropstvu, tužbalice. Narodno pjesništvo se ipak gasi. Najstariji mitovi imaju geo- ili zoomorfni oblik. Nebo je polje ili more, javorov list na kojem su iscrtana nebeska tijela, oblaci se pojavljuju kao šume, hridi ili stada ovaca itd. Stari bogovi zamišljaju se kao obitelji seljaka, Perun kao vojskovođa, knez, boginje kao kneginje. Ljudi pasoglavci koji napastuju djevojke ostatak su sunčevih mitova, bliski Polifemu. Borba zime i proljeća borba je dviju nemani. Ostatak sunčevog mita je saga o nejesti koju progoni svekrva. Mitovi o đavlu potječu od iranskog vjerskog dualizma. Ovdje valja spomenuti da je Ivo Pilar napisao djelo *O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju* (Zagreb, 1931).⁵ Vjera starih Slavena bila je prema Pilaru dualistična i on se tu pozivao na jezikoslovna istraživanja Gregora Kreka koji je nalazio srodnosti

⁵ Djelo je prvobitno objavljeno u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena, 28, 1931.

slavenskih jezika s perzijskim, pa na Helmoldovu *Chronica Slavorum* (oko 1108. - 1177.) u kojoj je našao Crnboga i Belboga, dakle načelo dobra i zla. I Pavel Josip Šafařík našao je u vjeri Slavena sličnosti s perzijskom vjerom, slično i Karl Rosenberg, Jakob Grimm, poljski slavist I. J. Hanus i strasburški protestantski bogoslov Charles Schmid, Franjo Rački, ruski slavist A. F. Hilferding i V. Jagić.

Ruteni su prema Barwińskom zapravo animisti koje Crkva nikad nije uspjela pokrstiti. On je njihova vjerovanja uspio povezati sa širim vjerskim kultovima Grka i drugih i tako nadići nacionalnu uskost i isključivost i napraviti rutensko praznovjerje pitanjem odnosa kršćanstva i animizma koji se u XIX. st. nije ugasilo. Ovdje valja spomenuti da se usporedbe grčkog ili rimskog animizma s afričkim ili azijskim još donedavno smatralo vrlo neumjesnim. Ni mlađi Pilar nije daleko od njega što kaže da u to doba imamo čitavu struju naglašeno laičkog pristupa pitanju ostataka animizma kod suvremenog seljaštva.

Vitez Johann von Vołoz Antoniewicz napisao je prilog o *Armencima* (str. 440–463). On je počeo sa spomenom Mirias Pysyschkiánza, mehitarista iz Mletaka, San Lazzaro koji je 1820. otišao u Poljsku i objavio 1830. putopis u Poljskoj i drugim krajevima u kojima prebivaju Armenci što potječu iz prastarog grada Ani pod naslovom *Schanabharhortutiúm i Lehasťan jew hails gochmáanz puagiábys i hajgazáanz serelóz i nachniáz Ani kachakin*. Ovaj putopis pobudio je nacionalnu svijest Armenaca koji su u dosta velikom broju živjeli u Poljskoj. On je donio komad Istoka na Zapad. U jednom ženskom armenskom samostanu još se molilo na armenskom. Inače su Armenci prihvatili poljski jezik. Njihova zajednica imala je i to se sad ističe svoje sudove, zakone i povlastice, bila je gradskim interesima povezana s Poljacima. Njihov grad Ani razorio je 1064. seldžučki sultan Arslan i oni su se onda iselili. U Poljskoj im je Kazimir Veliki priznao vlastitu sudbenost, a tu povlasticu potvrdio im je 1519. i kralj Sigismund I. u prijevodu. Ti zakoni od velike su kulturno-povijesne vrijednosti jer sadrže starozavjetne, kršćanske i armenske elemente. Njihovi sudovi sudili su do XVIII. st., ukinuti su 1784. Wladisław Jagiełło odobrio im je da se nasele u jednom dijelu Lwowa odakle su njihove karavane odlazile na istok. Dolazak karavane iz istoka bio je uvijek veliki događaj u gradu, osobito za elegantne žene grada. Tako su Armenci postali neotuđivim dijelom socijalnog organizma, a obavljali su često službu tumača, trgovačkih agenata i posrednika. Zbog svojih poznanstava na istoku tamo su ih često slali u diplomatske misije, osobito od XVI. st.

Njihov nadbiskup Nikola Torosowitz (1635. – 1667.) prešao je na katolicizam, ali je zadržao armenski obred. Ovaj događaj snažno se odrazio u njihovoj nacionalnoj svijesti. Autor ne piše ništa o suprotnostima Armenaca i pravoslavnih o kojima se doznaje u putopisu Johannes Schiltbergera, *Reisen in Europa, Asia und Afrika von 1394. bis 1427.*⁶ U XVIII. st. armenski se jezik povlači pred poljskim, ali siromašni slojevi govore armenski još u prvim desetljećima XIX. st. Ovo nam jasnije kaže ono što se vidi i inače u ovoj zbirci da su viši društveni slojevi otvoreniji prema novotarijama i nemaju uvijek osjećaj odgovornosti prema nacionalnom identitetu koji čuvaju oni niži slojevi, osobito seljaci i baš kod Slavena.

⁶ herausgegeben und erläutert von Karl Friedrich Neumann, Unveränderter Nachdruck der Ausgabe München, 1859, Amsterdam, 1976.

U XIX. st. Armenci postaju zakupnici i zemljoposjednici, trgovinu malo po malo napuštaju.

Autor potom opisuje njihovu nošnju i izgled. Oni su nešto tamniji, imaju obično velike oči, orlovski nos koji se ističe na licu, zabačeno čelo, nisu visoki, ali su mišićavi. Njihova nošnja nestala je do kraja XIX. st. Potom je opisao njihovo crkveno višeglasno pjevanje s čestim šaljivim novelističkim upadicama sličnim božićnim pjesmama kasnoga srednjeg vijeka. Pučanstvo Kutuja doselilo se u XVIII st. iz Rumunjske. Oni nisu stvorili profano graditeljstvo, već su u Lwowu prihvatili renesansu kao svoj stil, u crkvenom graditeljstvu jaki su bizantski elementi, ali je ornamentika izvorno armenska. Barok je u crkvi potisnuo nacionalni stil.

Iz ovog prikaza upitno je jesu li Armenci postali suvremenom nacijom kao mnogi drugi narodi u Carevini. Oni su napustili svoj jezik, nisu proveli nacionalnu obnovu. Jedino što je ostalo to je armenski obred u crkvi koja se odvrгла Rimu.

Ludomił German napisao je prilog ne o Nijemcima, nego o njemačkoj kolonizaciji u Poljskoj kao "Die deutsche Kolonisation" (str.463-475). Uvodno je istakao da su se Nijemci doseljavali u Poljsku od pamtivijeka kao svećenici, vojnici, obrtnici, trgovci, izbjeglice i ratni zarobljenici. Od 1227. priznata im je primjena njemačkog prava, što je bilo ravno autonomiji jer srednji vijek nije poznavao jedinstveno pravo, a pojedini vladari inzistirali su na jedinstvenom pravu u svojoj kraljevini. Sa sobom su donijeli napredniju kulturu. Dolazilo ih je sve više osobito poslije provala Mongola 1241. Tada su oni dobivali porezne i druge povlastice, nastala su njemačka sela, ali je većina doseljenika ipak dolazila u gradove koji su održavali odnose s njihovom ranijom domovinom. Njihov utjecaj sve je veći, njihova trgovina jača, ali ne znanost i pjesništvo.⁷ Krakow daje dojam njemačkog grada, Nijemci djeluju i u upravi grada. Jagiełłowci obavljaju njihove stare povlastice. Nijemci dakle tvore građanstvo, zanatski nazivi u poljskom njemački su, a to građanstvo ulazi u sukob s plemstvom, kao i u mnogim drugim zemljama, tek što je ovdje građanstvo stranog porijekla. Plemstvo je odnijelo pobjedu. To nije zaustavilo doseljavanje Nijemaca koji se međutim u gradovima lako i brzo asimiliraju, ako su katolici, ali ne i na selu. U novije doba mladi Nijemci odlaze sa sela u grad i rade u industriji gdje im dobro dolazi znanje njemačkog jezika. Običaji i jezik kolonista razlikuju se već prema tome odakle su došli. Nema podataka da bi Nijemci u Poljskoj, ili bar u austrijskoj Galiciji osnivali nacionalne institute koje su osnivali Poljaci, ali je jasno da su oni oduvijek vrlo živo djelovali u poljskom gospodarstvu.

Leo Herzberg Frankl, napisao je prilog o Židovima pod naslovom "Die Juden" (str. 475–500). On je počeo sa židovskom vjerom koja vlada čovjekovim životom u svim njegovim oblicima što izolira Židove u njihovoj okolini, ali ujedno stvara i njihovu otpornost. U Poljskoj, Rusiji, Mađarskoj i Rumunjskoj Židovi žive u kompaktnim skupinama, govore njemački i odijevaju se kao Nijemci. U Galiciji govore *den jüdisch-deutschen Jargon*, autor još ne zna za jiddisch kao posebni jezik nastao iz srednjovisokonjemačkog s mnogo hebrejskih bogoslovnih riječi. Slavenski seljaci neuki su i ne razmišljaju o Židovima, ali siromašnije građanstvo ne voli Židove jer u njima nalazi konkurente u poslu. Židovi su se mnogo bavili

⁷ Ovdje valja napomenuti Karla Kurta Kleina, *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, Leipzig, 1939.

proučavanjem Biblije i Talmuda, živjeli su u svojim zatvorenim zajednicama i upravljali sobom po svom zakonu, vlast o njima nije mislila do Josipa II. koji ih je 1782. *Toleranzediktom* izjednačio s ostalim građanima Carevine. Tada su Židovi dobili prezimena koja su im birokrati često proizvoljno davali. Hebrejski jezik bio je jezik vjerske poduke, ali kad je Marija Terezija reformirala školstvo pojavile su se u Tarnopolu i njemačko-židovske škole, a u Brodyju čak i židovska realka na njemačkom jeziku. To je samo dijelom uspjelo jer novaca nije bilo pa su ostale stare *Cheder*-škole. Međutim, bogati barun Moritz von Hirsch ustanovio je 35 židovskih pučkih škola u Galiciji, bile su to profane škole protiv kojih su ustajali rabini, ali nisu uspjeli spriječiti židovsku djecu da ih posjećuju pa je tako počela asimilacija Židova, koji su obično postajali Poljaci, žene su se asimilirale jer su željele raditi i zarađivati. Kod Židova se nije dogodilo ništa slično nacionalnom preporodu, oni nisu tražili ni osnivali nacionalne institute, nisu izdavali knjige i časopise, njegovali *jidisch* ili hebrejski kao nacionalne jezike, već su se trudili da postanu odvjetnici, liječnici, činovnici, inženjeri ili industrijalci. Oni su okretali leđa židovskom pravovjerju, iako su rabini ostali ugledni. Tako npr. kod Židova nije bilo nepismenih kojih je bilo u ne malom broju kod svih ostalih naroda Carevine, ali je neznatan bio broj pobožnih Židova. Oni su vrlo često bili trgovci, često su putovali pa su njihove veze s obiteljima bile sve slabije. Međutim na svojim putovanjima oni su došli u dodir sa zapadnom uljudbom, ali su ostali praznovjerni pa su vjerovali u vještice, čarobnjake itd., a sekta *Kasida* bila je fanatična. Njezini pripadnici plesali su kao derviši i urlali kad su se molili. Druga sekta *Karaita* osnovana 800. godine poslije Krista bila je brojna na Krimu. Ova sekta odbacivala je *Talmud* i slijepo slijedila Toru. Govorili su između sebe tatarski, inače rutenski. Marija Terezija, odnosno Katarina II. podijelile su im povlastice. Bili su zadovoljni jedino ako im se rodio sin pa je obrezivanje postajalo svečanost. Dječaci su već s četiri godine išli u *Cheder* gdje su učili higijenske propise i hebrejsko pismo. Ova škola trajala je samo 2 godine. Najviša vjerska škola bila je *Talmud-Cheder* škola. Potvrdu – *Bar-Mizwa* primali su s 14 godina; onda su smatrani odraslim pa su morali obavljati sve vjerske dužnosti. *Schadchen* je ustanova bračnog posredovanja, brakove sklapaju roditelji rano i oni su većinom uspjeli. Svadba se održava u kući nevjeste.

Na svečanostima odijevaju pogrebnu odjeću, to je njihov *memento mori*. Poligamija je postojala, ali je ukinuta u XIII. st., ali i danas bračne ugovore pišu na aramejskom. Brak nije sakrament, već svjetovni ugovor, sklapa se s dva svjedoka bez nazočnosti rabina što stvara teškoće austrijskoj upravi da djecu iz takvih brakova prizna kao zakonitu što je u građanskom zakonodavstvu XIX. st. bilo važno. Brak je razvodiv, ali ga razvesti može samo muž. Rastavljeni mogu sklopiti drugi brak, muž odmah, žena poslije tri mjeseca. U smrti i pogrebu nema razlika između bogatih i siromašnih. U kući pokojnika prolje se sva voda jer se smatra da je anđeo smrti u toj vodi oprao svoj mač, pokojnici se ne sahranjuju u kovčegu, a kod sahrane spominje se u molitvi prah. Pokojniku se pod glavu stavi jastuk sa zemljom iz Jeruzalema, da kod uskrsnuća lakše nađe put do Obećane Zemlje. Svečanost sjenica traje 40 dana na uspomenu bijega iz Egipta koji je toliko trajao. Svečanost Makabejaca – *Chanuka* uspomena je na pobjedu nad Sirijcima, Pasha i Duhovi uspomene su na Objavu na Sinaju, svečanost na kraju godine uspomena je na rušenje Hrama. Židovi su veliki poštovatelji tradicije, a ta tradicija, mogli bismo dodati sukladna je kršćanskoj što autor koji je pisao u doba prije II. vatikanskog

ekumenskog koncila nije istaknuo. Sve važnije svečanosti Židova imaju svoj odjek u kršćanskim svečanostima i kršćanskoj tradiciji koja nije odvojiva od židovske.

U Carevini su svi narodi koji su to željeli postali suvremenim nacijama tako što su osnovali nacionalne institute, sveučilišta, učena društva, nacionalne knjižnice, muzeje, časopise, novine, izdavačke kuće i sl., uopće njegu materinskog jezika i književnosti. U Carevini se u tim slučajevima govorilo o preporodu. Preporodi svih naroda imaju počelo u jozefinizmu. Židovski preporod značilo je masovno otpadništvo od vjere i asimilaciju. Međutim, Židovi koji su se u velikom broju selili u Beč i druge gradove u Carevini često su dočekivani s antisemitizmom koji je za razliku od tradicionalnog antisemitizma imao rasna obrazloženja. Antisemiti su bili čak i sami asimilirani Židovi što su se ranije doselili u Beč i koji nisu rado gledali nove židovske doseljenike. Židovsko pitanje osjetilo se pored ostalog i u književnosti, to je drama Salomona Mosenthala, *Deborah* (1849.) koja se bavi pitanjima izmirenja i ljubavi kršćanina i Židovke, Robert Hamerling je u svom *Homunkulusu* (1888.) naglašeni antisemit.⁸

Engleski novinar i obavještajac Henry Wickham Steed opisao je Židove kao vrlo važne u Carevini, iako ih je samo 2 300 000, što je ipak mnogo jer su brojčano od njih u Carevini bili slabiji jedino Talijani i Slovenci. Oni se dijele na cioniste i asimilacioniste. Imaju snažno rasni karakter, antisemitizam je u Austriji endemski i politički. Židovi se smatraju izrabljivačima i bogatim, ali oni ne izrabljuju samo arijce, već i Židove, a od doseljenika u SAD najsiromašniji su baš austrijski Židovi. Odnos Židova prema Jehovi nije sinovski i ne uključuje ljubav, u judaizmu nema božanske milosti, odnos prema Jehovi je trezven, mehanički i gotovo poslovan. Židova je u Austriji malo u vojsci i činovništvu, a više u umjetnosti i osobito glazbi, novinarstvu, politici, osobito u socijaldemokraciji. Nomadi su bili u antici, a i sada se rado sele, ali lako i rado postaju dobri Austrijanci kao Heinrich Friedjung. I među mađarskim nacionalistima mnogo je Židova. Josip i Ivo Frank bili su Židovi koji su se pokrstili i postali iskrenim hrvatskim nacionalistima. Prilagodljivi su, germanofili jer smatraju da je Njemačka sila koja se diže, iako je pan-germanizam antisemitski. Rado posjećuju salone aristokrata koji ih nerado primaju, ali ako u neku obitelj uđe Židov, to se osjeća kroz mnogo naraštaja (Steed, 1919: 109, 145–159, 172–179). Je li ovo rasizam? Steed je smatrao da i isusovci imaju isti mentalni sklop kao i Židovi. Franjo Josip nije prionuo uz antisemitizam već je izjavio: *Ich will keine Judenhetze in meinem Reiche*. Odras antisemitizma bio je, ne buđenje nacionalne svijesti i preporod kako se to dogodilo kod Mađara, Hrvata, Čeha i drugih, nego cionizam s djelom *Das neue Ghetto* (1894./1898.) koji mnogi Židovi nisu prihvaćali jer su se bojali osnivanja židovske države kad bi im se moglo reći da odu u tu svoju državu. Tako se dogodilo da je Carevina koja je važila kao klerikalna i konzervativna, a u njoj je bio jak antisemitizam, imala vrlo jaku židovsku populaciju, a Židovi su u svojim rukama držali novinstvo, banke i industriju, pa i književnost jer se među najuglednijim austrijskim književnostima toga doba ističu baš Židovi koji nisu govorili njemački kao materinskim jezikom, nego *jidisch*. Neki su Židovi čak dobivali ili kupovali plemićke naslove u Austriji.

⁸ Rossbacher, 1992. Poglavlje VII. "Juden in Wien, Jüdische Themen und Figuren in der Literatur".

Lucian Malinowski napisao je poljsku dijalektologiju kao "Die polnischen Mundarten" (str. 500–510). Tu je opisao poljski jezični prostor i opazio da se on na sjeveru i zapadu povlači pred njemačkim jezikom. Time je implicitno kazao da je austrijska Galicija dio Poljske gdje Poljaci nisu ugroženi.

Prvi pisani spomenici na poljskom potječu iz XIV. st., to je Margaretin psaltir otkriven u samostanu sv. Florian u Gornjoj Austriji, slijede prijevodi javnog i privatnog prava. Prvo tiskano djelo na poljskom potječe iz 1521., to je dijalog između kralja Salamona i Marcholda. Poljski se pojavio u pismenosti malo kasnije nego neki drugi jezici, ali svakako spada u stare europske jezike i ima svoje povijesno dostojanstvo.

Autor je potom opazio da poljsko-rutenska jezična granica nije oštra ni jasna i da se ne poklapa uvijek s konfesionalnom granicom. I prikaz jezika pokazao je kao prikaz povijesti da se poljski problemi nalaze na sjeveru, zapadu i istoku, ali ne na jugu. Potom je autor opisao poljske dijalekte.

Ivan Werchradskij opisao je rutenske dijalekte kao "Die ruthenischen Mundarten" (str. 510–522) koji spadaju u crveno-rusko narječje rutenskog (maloruskog) jezika koji je podijelio u istočni i zapadni rutenski vjerojatno s razloga što proces standardizacije još nije bio okončan, a jezikoslovlje još nije vidjelo standardni jezik kao jezikoslovni čimbenik. Autor je kao vodećeg rutenskog jezikoslovca spomenuo Ewgenija Zalechiewskog profesora na c. k. višoj gimnaziji u Stanislavu i osnivača podružnice društva *Proswita* i pisca rječnika Малорусско-німецький словар koji je tiskan u Lwowu 1886. Njegove spise širio je grko-katolički svećenik i Miklošičev učenik Michajlo Osada, profesor na c. k. akademskoj gimnaziji u Lwowu.

O domaćoj radinosti pisao je grof Wladimir Dzieduszki u prilogu pod naslovom "Die Hausindustrie" (str. 523–538). To je prilog koji nam kaže da je poljsko selo još uvijek bilo selo koje je proizvodilo sve što mu treba pa su se ljeti obavljali poslovi u polju, a zimi su seljaci tkali lan i konoplju, izrađivali sukno i odjeću, obrađivali drvo i poljodjelska oruđa, štavili kože i krzna. Seoska kuća uopće je bila radionica koja je na polju nalazila sirovinu, a kupovala je jedino željezo i sol. Poslovi su bili jasno podijeljeni po spolovima. U takvom selu još uvijek je živjela drevna narodna kultura.

Ruteni su napučivali pogranične pokrajine između istoka i zapada, kroz njihovu zemlju prolazili su Osmani i rimski carevi, preko Galicije vodio je najkraći put iz istoka na zapad, tu su se vodile mnoge bitke, prolazili su Mongoli, Rusi, Šveđani, pljačkaši su dolazili iz Modlove, a najdragocjeniji plijen bili su ratni zarobljenici koji su radili. U tom kraju naseljavali su se muslimani, tu su živjeli Mazuri, Kozaci, Tatari, Šveđani, Litvanci, Nijemci, Rumunji, Turci i drugi, ali svi su sačuvali svoje običaje i nošnje, a kućna radinost isprepletana je s tim običajima i doseljavanjima.

Autor, koji je bio grof, istaknuo je bliski odnos seljaka i feudalaca što su živjeli u dvorcu pa su se feudanci opskrbljivali odjećom od seljaka, davali su miraze, otkupnine za zarobljenike. Taj odnos je tu bio još uvijek prislan ili mnogo prisniji nego u njemačkim zemljama Carevine gdje su seljaci u odjeći oponašali feudalice.

U tom kraju naseljavani su oružari iz Švedske ili sa zapada, a njihovi potomci nazivali su se *kañciugama*. Red trinitaraca imao je kao svoju glavnu zadaću otkup

ratnih zarobljenika, ali ti su zarobljenici u sužanjstvu često naučili neki zanat, žene su naučile istočnjačke vezove koji su u zavičajju imali dobru prođu pa su k njima dolazile učenice da od njih nauče vesti. Ova nacionalna domaća radinost izrađivala je tkanine, grnčariju, proizvode od drva, slame, trske, kože, krzna, kovina, kamena, sagove, lonce koji su visjeli nad ognjištem. Suvremenost je neprijatelj kućne radinosti i uništila je tu kulturu koja je čuvala uzorke čak u prapovijesnoj ornamentici. Mnoge velikaške žene pomagale su domaću radinost i stekle za nju zasluge.⁹

Huzuli su imali vlastitu kućnu radinost i ukrašavali su svoje kuće primjenjujući prastare tehnike. Kovač je uvijek važna ličnost u selu.

Povijest glazbe i narodne glazbe napisao je Franz Bylicki pod naslovom "Musik und Volksmusik" (str. 539–566). Rutenska glazba nacionalna je, ali je primila pobude od Bizanta, Bugarske, Srbije, a putujući pjevači vrlo su ugledni, njihove pjesme zovu se *byłyny*, one zvuče monotono, a recitiranje je dostojanstveno. Ti putujući pjevači pišu narodne pjesme. Za tatarske vlasti su ovi *kaleki* i *slepcy*, kako ih zovu izgubili značenje i postali prosjaci, a onda su se pojavili *banduristi* – ratni pjevači koji su išli u rat s Kozacima. Narodni pjevač Bojan (1019. - 1079.) je legendarna ličnost, Dymitri Przemysl je oko 185. bio vrlo ugledna ličnost. Bojan II. autor je mnogih narodnih pjesama, među njima pjesme o Igorovom pohodu. Od XIII–XVIII. st. je narodna pjesma promijenila svoj karakter, tada su nastale kozačke pjesme. Narodna glazba utjecala je i na umjetnu kao na skladatelja Szaidurowa u sredini XVI. st. koji je pored ostalog napisao i jednu teoriju glazbe. U XVIII. st. došli su glazbenici iz Italije i Njemačke pa su po svom načinu obrađivali nacionalne pjesme. U XIX. st. izdaju se zbornici tih pjesama, svećenik Porphyrij Bažanski (rođ. 1836.) je teoretičar glazbe i kritičar rutenske glazbe. Autor je potom opisao glazbala narodne glazbe, to su frula *sopialka*, *duda* (diple) u Karpatima i druge koji su uvijek nacionalni ili regionalni. Crkvena glazba počinje s ulaskom kršćanstva. Tada su knezovi pozvali učitelje glazbe koji su bili Grci ili Bugari, a nazivali su ih *domestici*. Razvilo se višeglasno pjevanje s ritmom koji je slijedio iz prirode jezika. Narodna crkvena glazba rano je potisnula grčko pjevanje, a skladatelji crkvene glazbe skladali su i svjetovnu, rano, možda već u XI. st. pojavila se i polifona glazba o čemu postoji neslaganje ruskih i južnoslavenskih znanstvenika. Pobude su stizale iz Bizanta, Bugarske i Srbije. Rano se pojavilo i korsko pjevanje u crkvi, pa ratna glazba prije i poslije bitke. "Kyrie Eleison" potječe iz Bizanta i ta se pjesma pjevala kao nacionalna pjesma prije bitke onako kako su Poljaci prije bitke pjevali "Bogarodzicu". U X. st. zabranjeno je unositi duhačka i strunska glazbala u crkvu što je pogodovalo razvitku korskog pjevanja. U XVI. st. doznaje se o raznim smjerovima crkvenog pjevanja, figuralno pjevanje ima svoje privrženike i protivnike. Tempo crkvenih pjesama je nejednaka *Jerolimka*, sa sporim tempom poslije kojeg slijedi živahno pjevanje, solo, u koji dolazi drugi glas. Crkveno pjevanje širi se u XVI. st. i u selima. Lwow i Przemysl šalju u XVIII. st. pjevače i đakone u Moldovu da istražuju srpsku i grčku glazbu, 1720. – 1750. prevode se stare note u moderne linijske note. Tad se javljaju znatni glazbenici.

I poljska narodna glazba ima živahne ritmove i pokrete što je drugačije nego kod južnih i istočnih Slavena kod kojih se sreće široka melodija, ritam i blagi akcenti. Širenjem orgulja počinje doba u početku sirovih orguljaša s kratkim responsorijima,

⁹ Bio je to pokret u Austriji koji se osjetio i u Dalmaciji, vidi Pederin, 1991, završna poglavlja.

vodećim pjevačem koji pjevaju litanije i pjevačke korove u katedralama u XV. st. Stara "Bogorodzica Dziewica" pjevala se pred bitke. Većina poljskih pjesama nastala je prije XVI. st. u doba pobijanja reformacije. Ali husiti su imali svoje pjesme. Krakow je kolijevka poljske narodne glazbe. Umjetna crkvena glazba stječe ugled u XV. st. U XVI. st. osniva se Kolegij Roratista u kraljevskoj kapeli u Krakowu koja njeguje *praenobili arte italiana*. Ugledni skladatelj mijene XVI./XVII. st. je Nikola Gomulka. Tada i dvor pobuđuje crkvenu glazbu, također i velikaši koji su u svojim dvorcima imali glazbene kapele. K njima dolaze talijanski i njemački glazbenici. God. 1765. osnovao je Slanislaw August Poniatowski u Warszawi stalno nacionalno kazalište u kojem su djelovali mnogo skladatelji. Autor nabraja Chopina kao izrazito poljskog skladatelja kojeg je otkrio Robert Schumann, Antona Rubinsteina, Ignaza Felixa Dobrzyńskog i druge. Sad su glazbenici ukras nacije koji naciji daje ugled u zemlji i inozemstvu, oni djeluju nacionalno, ali često studiraju ili djeluju u inozemstvu. U Lwowu se 1851. osniva konzervatorij i otvara se 1854. Glazbena škola osniva se u Krakowu, onda glazbeno društvo i konzervatorij 1867. sve u Krakowu. Autor zaboravlja istaknuti da glazba sad više nije ni narodna ni crkvena, već nacionalna, ali i otuđena.

Autor ne zaboravlja istaknuti da je Mozartov sin Amadeus Mozart boravio u Lwowu 1808. – 1818.

Ovaj prilog kaže nam razlike njemačkog i slavenskog folklora u Carevini. Kod austrijskih Nijemaca folklor je improvizacija kazališne predstave ili prikazanja o nekoj vjerskoj svečanosti kad likovi recitiraju pjesme točno određenog sadržaja. Kod Slavena malo je takvih prikazanja ili se ona i ne spominju, ali se zamjećuje važna uloga i ugled putujućih pjevača koji djeluju u vojnim pohodima. Kod jednih i drugih je narodna kultura, pjesništvo i glazba u bliskoj vezi s crkvom pa se crkvene pjesme pjevaju prije ili poslije bitke. Tu djeluje kršćanski pojam pravednog rata. Sve ovo više se ističe u Poljskoj, a osobito na istoku nego li kod Čeha.

U rubrici *Literatur und Theater* je grof Stanislaw Tarnowski napisao prilog pod naslovom "Polnische Literatur" (str. 567-648). Počeo je kako je rimska kultura došla u Poljsku, ali iz druge ruke, germanske sage ne. Bilo je teškoća s latinskim. Boleslaw I. osnivaio je biskupije i samostane, ali i škole u kojima se učilo latinski. Autor ne spominje sedam slobodnih vještina koje su pored ostalog obsizale *grammaticu* u čiji okvir je spadalo učenje latinskog (Curtius, 1967: 52-55). Poslije njegove smrti god. 567. počelo je kulturno nazadovanje koje se nastavilo pa je Poljska i poslije križarskih ratova zaostajala za zapadnom Europom. Međutim, poslije toga Poljska je imala domaće svećenstvo pa je kultura opet počela klijati. Počinje razdoblje pisanja kronika koje Tarnowski nabraja, ali ne spominje da su te kronike pisali *praeceptor* na dvorovima. Poljska postaje sila poslije sjedinjenja s Litvom pa se upotpunjava sveučilište u Krakowu oko godine 1400. Prema tome Poljska nije imala viteške književnosti.

U humanizmu se javlja Gregor Sanok, tajnik kralja Wladislawa, autor ne kaže da je mogao biti *praeceptor*, a onda profesor za filologiju na krakovskom sveučilištu. Kardinal Zbignjew Oleśinski dobavlja prijepise klasičnih djela iz Italije, daje stipendije siromašnim studentima, kao kancelar sveučilišta brine se da nađe nove profesore, a tadašnja poljska književnost poprima nacionalni duh,

karakter i samosvijest. Njegov tajnik Jan Długosz (rođ. 1415.) piše na kardinalovu pobudu *Historia Polonica* u 13 knjiga, crkveno djelo po karakteru. Jan Ostrórog (umro 1501.) piše *Monumenta pro Rei publicae ordinatione* u kojoj preporuča emancipaciju svjetovne vlasti od Crkve i suvremenu monarhiju. Ta je monarhija morala biti apsolutistička, ali to Tarnowski ne piše, nego spominje jezične spomenike koji govore o razvitku Poljskog jezika, iako se na Poljskom tada vrlo malo pisalo. Slično je bilo i u mnogim drugim europskim zemljama, osobito kod malih naroda koji su cijenili svako slovo napisano u srednjem vijeku ili humanizmu na narodnom jeziku, a prezirali latinitet.

Poljska monarhija oslanja se na povlastice narodnih stališa, ona je demokratska i nije dorasla teškoćama. Međutim prosvjeta se širi pod njemačkim utjecajem jer građanstvo je njemačkog porijekla. Uskoro je njemačka kultura morala uzmaknuti pred talijanskom kad se kralj Sigismund oženio s Bona Sforza, pa je tada pjesnik Klemens Janicki studirao u Padovi i tamo dobio lovorov vijenac od kardinala Bemba. Javlja se i poljski pjesnik Nikola Rey, seoski plemić iz istočne Galicije koji je kasno počeo pisati, ali je pisao na poljskom. Tarnowski još spominje Stanisława Orzechavskog (rođ. 1515.) pisca koji je najprije bio protestant u Njemačkoj, pa strogi katolik u Italiji. Politički pisac Andreas Frycz Modrzewski traži ravnopravnost pred zakonom, organski razvitak svih dijelova društva i odgovornost visokog činovništva, o kojem doznajemo tek sada, u povijesnom dijelu nije bila jasna struktura vlasti u Poljskoj toga doba. To je on napisao u djelu *De Republica emendanda* (1551., 1554. u Baselu). Autor spominje još neke političke pisce i djela, a onda pjesnika Jana Kochanowskog koji je studirao u Krakowu, Padovi i Parizu gdje je došao u dodir s Pierre Ronsardom i Plejadom. Onda je došao na dvor velikog maršala krune Firleya. Prevodio je psalme i na tim prijevodima usavršio poljski pjesnički jezik. Tu se srećemo s ulogom prijevoda na kojem se razvija Poljski i drugi manji istočnoeuropski jezici. Luka Górnicki (rođ. 1527.) ide kao tajnik dvaju krakovskih biskupa u Padovu, bavi se djelom *Il Cortegiano* Baltasara Castiglionea. U *Droga do Prawdziwej Wolności* 1573. uviđa slabost nasljedne monarhije u preporuča republiku. Iz ovoga se vidi da je književnost poljskog humanizma zapravo književnost tajnika raznih velmoža, ali se ne vidi što su oni radili na dvorovima tih velmoža koji ih sigurno nisu držali samo zato da pišu, iako je pisanje spadalo u okvir njihova rada. Peter Skarga (rođ. 1536), isusovac, obraćao je protestante i pravoslavne i napisao na poljskom *O jedności košola Bożego* (1576). Stjepan Bathory imenovao ga je rektorom Akademije u Wilnius.

Druga polovica XVI. st. i prva polovica XVII. st. je zlatno doba poljske književnosti, kad Peter Kochanowski uvodi u poljsku književnost novelu kao književni rod, prevodi djela Torquata Tassa i Lodovica Ariosta, a litvanski kancelar Stanislav Albert Radziwill piše memoare. Ovaj podatak nam kaže da se u Poljskoj osjetila razlika između književnog i kancelarijskog jezika pa se uz *praeceptora*, a to su morali biti oni koje autor zove tajnicima, javlja i kancelar (Pederin, 2000: 5-12).

Autor je onda prešao na prikaz rada *Erziehungskommission* na čijem čelu je bio poljski primas Michael Poniatowski. Ovo povjereništvo reformiralo je srednje i pučko školstvo, izradilo praktički nastavni plan, reorganiziralo krakovsko sveučilište. Autor nije pokazao razliku tradicionalnoga i novog školskog odgoja koji

je za razliku od starog sada odgajao činovnike koji će upravljati državom. U kojoj je mjeri terezijanska reforma školstva bila pobuda ovim reformama u Poljskoj? Adam Naruszewicz je reformirao povjesnicu i uveo pojam kritičkog pisanja povijesti s osloncem na dokumente. Opisao je lik galantnog pjesnika karakterističnog za XVIII. st. Stanislava Trembeckog, koji je dugo živio u Parizu, borio se u dvobojima zbog žena, bio diletant, komornik, prijatelj i osoba pouzdanja kralja Stanislava Augusta. Prikazao je Franza Zabłockog komediografa i sljedbenika Molièrea, kralja Stanislawa Augusta koji je kazalištu namijenio posebnu ulogu i poklonio mu mnogo novaca. Autor nije spomenuo da li je ova obnova kazališta u nekom odnosu s osnivanjem *Theater an der Burg* u Beču. Ovo kazalište bilo je, tako autor, javno, a ne više kazalište kakva su bila kazališne družine koje su održavale predstave u velikaškim dvorovima, kakva su bila kazališta XVIII. st. i ranije. Direktor tog kazališta bio je Albert Bogusławski, koji je prevodio kazališna djela francuske, engleske i njemačke književnosti. Tarnowski ne spominje antagonizme karakteristične za doba kao što je sklonost Lessinga engleskom, a nesklonost francuskom kazalištu, niti spominje polemike kakva je bila *Querelle des Anciennes et Modernes* u francuskoj ili *Literaturstreit* u njemačkoj književnosti. Autor nastavlja opisujući prodor zapadnih ideja u poljsku književnost, pa osnutak Društva prijatelja znanosti, znanstvenog istraživanja, književne povijesti, povjesnice 1800. u Warszawi veze s inozemnim učenicima i školsku reformu ruskog cara Aleksandra I. koju je u djelo proveo knez Adam Czartoryski. Potom spominje publicistu Juliana Niemcewicza (rođ. 1757.), koji je bačen u tamnicu pomilovan od cara Pavla. Onda je otišao s Kósciuszkom u Ameriku, vratio se, čitao škotske balade i pisao nacionalne tragedije. Počeo je poljski preporod, razvija se roman koji njeguje vojvotkinja Marie von Wüttemberg, rođ. princeza Czartoryska koja je napisala pustolovni roman pod naslovom *Malvina*. Bila je nesretno udata žena koja se razišla s mužem i vratila u zavičaj.

Sve ovo bila je povijest poljske književnosti i preporoda. God. 1773. Galicija dolazi u sastav austrijske Carevine pa u njoj počinje nepovoljni utjecaj stranog jezika na poljsku književnost. Slijedi opis poljskog preporoda u okviru jozefinizma – grof Josef Maximilian Ossolinski osnovao je Nacionalni institut u Lwowu. Francuska revolucija pobudila je vjeru u slobodu kod Poljaka. Autor je očigledno skloniji Francuskoj revoluciji nego jozefinizmu, nije svjesno kvalificirao promjene u književnosti koja nije više dvorska, već nacionalna, a u razvitku te nacionalne književnosti i znanosti znatno su sudjelovali baš velikaši protiv kojih je ustala Francuska revolucija. I sam autor bio je grof.

Za ratova nije se objavljivalo, poslije bečkog kongresa nastupila su mirnija vremena. Iz ratova je izišao Kasimir Brodziński, bio je vojnik koji se borio na francuskoj strani na svim bojišnicama. Zarobljen je kraj Leipziga.¹⁰ Kasnije je postao profesor na varšavskom sveučilištu, generalni sekretar Društva prijatelja znanosti koji se mnogo bavio Lessingom i Herderom i zauzeo neko književno držanje između klasika i romantika.

¹⁰ Poljaci, a i Litvanci prionuli su uz Napoleona i borili se na njegovoj strani, vidi: Gajds, 1984: 10, 23. Alexander Sapieha bio je 1812. član vlade Litvanskog velikog vojvodstva koju je obrazovao grof Stanislav Soltan, sudjelovao je u ustroju vojske, a onda je iznenada umro.

I Adama Mickiewicza duboko se dojmila Napoleonova *Grande Armee* koja je prošla preko Poljske na putu u Rusiju. On je bio član jednog rodoljubnog društva, pisao je do 1819. slijedeći kanon klasicizma, a potom romantizma. Nadahnuće je tražio u narodnoj književnosti i Goetheovom *Wertheru*. Bio je nesretno zaljubljen. Studentska društva bila su vlasti sumnjiva.¹¹ Tarnowski je prikazao Mickiewiczev život, važan za recepciju njegovih djela kao i inače biografije pisaca njegovog doba, službovanje kao gimnazijski profesor u Odesi, gdje su Rusi s njim lijepo postupali, iako je bio rodoljubni pjesnik, njegovo bajronističko držanje, premještaj, poznanstvo s Puškinom, što mu daje rang partnerstva s piscem kojeg su Rusi smatrali svojim velikim piscem, putovanje u Italiju, susret s Goetheom, što potvrđuje njegov rang književne veličine koja ujedno Poljskoj daje dostojanstvo. Autor je podijelio poljsku romantiku na dva dijela, poljsku i litvansku.

Tarnowski je istakao znatne romanopisce, Josefa Ignaza Kraszewskog¹² (rođ. 1812.), Josefa Korzeniowskog i grofa Alexandera Fredra (rođ. 1793.) kao najboljeg poljskog komediografa koji je slijedio Molièrea. Dodao je da se borio na strani Napoleona. Djela ovog pisca mnogo su se izvodila 1870-ih godina u Zagrebu (Pederin, 2002: 170-189).

Ustanak 1830. opisao je kao najteži događaj stoljeća za Poljsku književnost jer je kao posljedica tog ustanka politika ušla u književnost, što je književnosti strano i što Tarnowski osuđuje. K tome su zbog tog ustanka pisci zatočeni ili su pobjegli u inozemstvo. Sada situacija nalaže književnosti da objasni prošlost i pogodi budućnost, pjesništvo više nije rodoljubno nego historiografsko. Sad je Mickiewicz profesor na *Akademie* u Lausanne i na *College de France*.

Autor nastavlja s životopisom Sigmunda Krasinskiog čiji je otac bio ruski general zbog čega sin doživljava uvrede i poniženja na sveučilištu zbog čega on odlazi u Italiju i Beč gdje piše *Niebosku komediju*.¹³ Sad poljski pisci odlaze na zapad, zgražaju se zbog podjele Poljske koju smatraju povijesnim škandalom, cenzura koči književnost, ali roman ipak postaje sve značajniji u poljskoj kao i u ostalim europskim književnostima. Ovo rodoljubno razdoblje poljske književnosti koje je počelo 1831. završava 1848. U tom razdoblju, tako pisac, poljska je književnost izborila časno mjesto u krugu europskih književnosti što ni mi ne možemo osporiti.

Tarnowski je nastavio s prikazom kasnijih pisaca koje bi obično karakterizirao tako da bi im pripisao nedostatke umjetničkog smisla i likove koji nisu dovoljno plastični kao kod Hermanna Knappe odnosno bogatu i raznovrsnu maštu, duboka čuvstva, fini humor i osjećajnost kao kod Hedwige Łuszevske. Spominjao je događaje iz života pisaca kao Kraszewskog koji je zbog tajnih veza s Francuzima osuđen na četiri godine tamnice, Karla Szajmocku koji je relegiran sa sveučilišta u Lwowu, Ludiana Siemenskog koji je bio nadaren, ali ne toliko da bude pisac prvog ranga.

¹¹ U tim društvima organizirao se u Njemačkoj prevratnički *Deutscher Bund*, Pederin, 1991/1992: 217-234.

¹² Kraszewski je bio oblubljen u hrvatskoj književnosti još od ilirizma, Wierzbicki, 1963: 139-152.

¹³ Ovo djelo, i uopće ovaj i mnogi drugi pisci privukli su pažnju Vienčevih urednika pa je Branko Drechsler recenzirao upravo izišlu knjigu Marijana Zdieckowskog *Odropzdanie Chorwacy u Wieku XIX.*, *Vienac*, 35, 1903. str. 130-131) dajući ujedno i pregled novije poljske kritike. Isti pisac piše i prikaze izvedbe poljskih kazališta (*Nieboska komedija Zygmunta Krasinskoga*, *Listak*, *Vienac*, 35, 1903, str. 96-98).

Tarnowski nije zaboravio novinstvo koje je došlo do neslućenog značenja nakon ukidanja cenzure. Ovaj autor se kao drugi autori uvijek negativno odnosi prema cenzuri slijedeći pisce koji su cenzuru psovali, nije znao za osnovni zahtjev cenzure, a to je zahtjev za stanovitom razinom kakvoće koja je isključivala zabavnu i trivijalnu književnost, pa je cenzura na taj način postala organ preko kojeg će država književnost napraviti sredstvom obrazovanja nacije odnosno njezinog obrazovanog sloja koji je nacijom upravljao.¹⁴ Pisac prikazuje novinstvo kao političkog odgojitelja čitatelja koji ne razlikuju revoluciju od anarhije. Najznačajnijim poljskim listom Tarnowski smatra katolički list *Czas* koji jedvaeset godina vodio Mauritius Mann, publicistički talent. On nije svoja čudoredna načela žrtvovao ničijem interesu. Onda je spomenuo kao značajni tjednik i *Wiadomości Polske* koje su izlazile u Parizu 1857. – 1860. pod uredništvom Juliana Klaczka i Valeriana Kalinka. Ovi pisci ustajali su protiv tajnih društava koja su se neprestano rotirala. Na sličan način je i Mazzini ustajao protiv tajnih društava pa je sa *Giovine Europa* još u 1830-im godinama urotništvu dao širu političku bazu i ustanovio veze sa nacionalno-revolucionarnim organizacijama drugih zemalja (Pederin, 1995: 665–680, 921–928). Ovaj tjednik zabranjivala je ruska i austrijska vlada. Austrijska vjerojatno s razloga što je 1850-ih godina djelovao u Londonu revolucionarni komitet koji je neprestano pokušavao unijeti oružje u Mađarsku i dići neki ustanak (Pederin, 1997: 627–648). Tarnowski se ponovno okomio na cenzuru koja zabranjuje knjige, ograničava broj učenika, i uopće guši književnost što nije bilo točno jer je cenzura ukinuta 1848., uveden je nadzor nad tiskom koji je državnom odvjetniku, odnosno sudu dao ovlaštenje da zabrani rasparčavanje neke knjige što se rijetko događalo, ili članka što se češće događalo. Osim toga nije bilo slobodno uvesti svaku knjigu. Do danas se nisu našli podaci da bi cenzura ograničavala broj đaka. Sve ovo dovelo je Tarnowskog na rub znanstvenosti, ali je pokazalo posve liberalni mentalitet pisca koji je bio grof što dovodi u pitanje marksističke nazore o smjeni društvenih klasa i građanstvu koje se bori protiv plemstva itd.

Tarnowski je nastavio tako da je istaknuo da je Galicija 1861. do 1865. stekla nacionalne slobode, poljski je postao nastavnim jezikom, umnožio se broj pučkih i srednjih škola, na sveučilištu su se otvorile nove katedre, znanstveno istraživanje pošlo je naprijed, on je priznao zasluge Franje Josipa u širenju prosvjete, uopće društvenom i gospodarskom napretku.

O ustanku 1864. pisao je s dosta omalovažavanja kao o djelu tajnih sekta protiv kojih je ustao i Pavel Popiel jednom okružnicom, a Josef Szujski je 1866. sa Stanislawom Koźmianom osnovao i *Polsku Reviju* koja je kritizirala tajne sekta i trudila se razviti nacionalne snage. God. 1869. osnovao je Franjo Josip i katedru za poljsku povijest na sveučilištu u Krakowu čime je počelo novo doba u znanosti i nacionalnom životu. Szujski je postao profesor na toj katedri, a potom i tajnik Učenog društva iz kojeg se razvila Akademija znanosti. Autor je potom nabrojio znatne poljske znanstvenike koji su većinom nikli iz ranije pokrenutih časopisa, ali je dodao da je Valerian Kalinka, koji je bio suradnik *Csasa* za Bachova apsolutizma morao napustiti Krakow pa je otišao u Pariz gdje je s Klaczkom uređivao jedan list. Akademija znanosti postala je organizator znanstvenog istraživanja.

¹⁴ Pederin, 1986: 106-116; 1987: 62-71. Pederin, 1989: 19-44. Pederin, 1985: 23-33. Pederin, 1988: 5-22. Pederin, 2002.

Autor je nastavio s prikazom realizma, u kojem je napisao mnogo manje o životopisima pisaca, nego što je napisao o Mickiewiczu, njegovom životopisu i životopisima njegovih suvremenika. Životopis pisca sve je manje značio u književnosti. Istakao je Henrika Sienkewicza kao velik talent i pisca velikog uspjeha.

Tarnowski je završio tako da je naveo da je 1865. grof Adam Skorupka preuzeo vodstvo krakowskog kazališta, pomagao mu je Stanisław Kuźman, pa je to kazalište odgojilo vrlo ugledne pisce. Ovdje je razvitak poljskog kazališta sukladan Burgtheateru u kojem je nastala Charlotte Wolter i zagrebačkom kazalištu u kojem su se razvili glumci kao Adam Mandrović ili Josip Plemenčić.

Tarnowski je napisao povijest poljske književnosti od početaka do njegovog doba. Ta povijest pokazala je neke manjkavosti, kasno prodiranje srednjovjekovne latinske kulture, nedostajanje viteške književnosti. U svemu ostalom poljska književnost ima pravce, stilove i razdoblja sukladne velikim europskim književnostima. Tarnowski nije karakterizirao i problematizirao ta razdoblja, ali se iz njegova rada vidi utjecaj izvan-književnih okolnosti i političkih promjena na nastanak tih razdoblja kao što je dolazak Bone Sforza u Poljsku, Napoleonske ratove, revolucije 1830./1831. i svakako političku emigraciju. Politička emigracija ostavila je dubokog traga u poljskoj književnosti jer su pisci u emigraciji došli u dodir sa liberalnim političkim idejama i novim književnim stilovima.

Tarnowski je napisao ovaj prilog kao da je Poljska nacija, a ne teritorij podijeljen između tri sile, tako je napisan i prilog o poljskoj povijesti. Znanost je tako postala čuvaricom nacionalnog jedinstva koje je bilo duhovno, kad već nije moglo biti političko.

Emil Ohonowskij napisao je prilog pod naslovom "Ruthenische Literatur" (str. 649-664). Počeo je tako da je opisao posjet prijestolonasljednika Rudolfa Lwowu 1887. i njegov govor u kojem je Rutene nazvao *starim kulturnim narodom*. To nam kazuje ulogu znanosti, posebno povijesne znanosti u konstituiranju suvremenih nacija. Povijest je tu došla negdje kasnije, u jozefinizmu je njezina uloga slabija, ali Marija Terezija je u reformiranim školama uvela povijest kao predmet. Točnije uveo ju je Muratorijev *Director scholarum humaniorum* Giovanni Battista de Gaspari 1759 (Grimm, 1987: 300-309). Povijest koja se njeguje u ovoj zbirci odraz je Hegelovog historicizma u XIX. st. pa je tako Rudolf priznavši da su Ruteni stari kulturni narod priznao da su oni nacija, a ne narodnost, iako oni to u političkom pogledu nisu bili u Carevini u onom smislu u kojem su to bili Mađari ili Hrvati koji su imali kraljevinu i time (ograničeni) državni suverenitet.

Autor je nastavio s pokrštavanjem Rutena za Wladimira Velikoga. Kršćanstvo im je stiglo iz Bizanta posredstvom Bugara. Crkvenoslavjanski postao je k tome i jezikom učenosti kao grčki ili latinski. Taj jezik ipak nije narodni jezik. Važni spomenik rutenskog jezika je *Правда русская* iz XI. st. Halicz postaje duhovnim središtem Rutena, ali u Kijevu je nastala Nestorova kronika i *Слово о пълко Игоревъ* oko 1187. Pjesnik nije poznat, a autor ističe književnu vrijednost i originalnost ovog djela slijedeći zahtjeve književnog stvaranja u XIX. st. kad je nastao pojam plagijata i originalnosti u svezi sa zaštitom autorskih prava (Pederin, 2002).¹⁵ U to doba nastalo je u Haliczu i Evanđelje.

¹⁵ Homerova Ilijada i Vergilijeva Enejida primjerice nisu originalna djela, već sadrže obrade ranijih djela.

U doba Mongolske provale knez Daniło se obratio papi za pomoć, obećao je uniju do koje nije došlo jer papa nije pomogao. Tada su nastale legende koje su svećenici prenosili dalje narodu, pišu se pergamene, najprije rutenski, a onda odlukom skupštine u Jedlni 1433. na latinskom. Prvu tiskaru osnovao je u Krakowu jedan Nijemac 1491., to je Sweipolt Fiol. Ova tiskara tiskala je i ćirilске knjige za grko-istočnjake zbog čega je biskupski sud pozvao tiskara na odgovornost. God. 1573. osnovana je tiskara i u Lwowu. U to doba je tiskana riječ postala sredstvom borbe protestanata protiv katolika i obratno. U galicijskim prilikama počela je polemika između unijata i pravoslavaca. Tu polemiku započeo je Christopher Broński na pobudu kneza Basila Konstantina Ostrožkog 1597. Slijedila je polemika s isusovcima pa je pravoslavno svećenstvo moralo naučiti klasične jezike da bi vodilo polemiku 1591. U to doba nastala je Αδελφότης – prva grčko-crkvenoslavjanska gramatika. Metropolit Peter Muhyła osnovao je i Stauropigiansku školu 1632. slijedeći uzor krakovske akademije. On je uveo skolastičko obrazovanje i latinski kao nastavni jezik. Tada se rasplamsala polemika između isusovaca i pravoslavnog svećenstva, koja je dala povoljnih rezultata ne samo u Ruteniji, već i u Moskovskoj duhovnoj Akademiji gdje se od 1701. prestalo učiti grčki, a počelo latinski, počeo se proučavati sv. Toma Akvinski (Економцев, 1992: 114-143). U Haliczu se zapadni utjecaj nastavlja i ide preko dramatskih misterija u XVIII. st. Plemstvo se polonizira i latinizira, svećenstvo je neuko što autor ocjenjuje negativno. Narodnih škola nema ni poslije ukidanja kmetstva 1782. jer je svećenstvo bilo odviše neuko da bi podučavalo djecu u školama. Međutim je 1774. Marija Terezija osnovala u Beču svećeničko sjemenište, a Josip II. 1783. generalno sjemenište u Lwowu. God. 1804. proradile su prve rutenske narodne škole.

U Ukrajini počinje nacionalna književnost 1798. s Ivanom Kotlarevskim, u Galiciji tek sa Marcianom Śaśkewycem (rođ. 1811.), uz njegu narodnog jezika. Do rascvata rutenske književnosti u Galiciji došlo je tek 1848. Tu autor spominje zasluge Jakova Hołowackog. On je u početku bio seoski svećenik, 1848. profesor rutenskog jezika i književnosti na sveučilištu u Lwowu, ali 1867. suspendiran kao rusofil pa je otišao u Wilnius gdje je postao predsjednikom arheološkog povjerenstva. Ivan Wahyływyc (1811. – 1868.) smatrao je da rutenski narod mora imati vlastitu književnost naprama Poljacima i Rusima što je Austriji sigurno odgovaralo, ali time pitanja njege književnog jezika nisu prestala pa je Iwan Huśalewyc pisao na nekoj mješavini rutenskog i ruskog jezika, a neki su ga i slijedili i dali nove pobude rutenskoj nacionalnoj književnosti, a zemaljska vlast pokušala je nametnuti latinski alfabet Rutenima. Onda je Bohdan D'idyckij počeo izdavati politički list *Słowo* pa su protiv njega ustali pristalice Ukrajine i slijedili Tarasa Śewčenka. Počeo je izlaziti časopis *Proświta* zamišljen kao časopis za širenje nacionalnog obrazovanja, osnovano je književno društvo i nazvalo se po Śewčenku. Počeo se kasno razvijati realizam sa Iwanom Frankom (rođ. 1856.) kao glavnim predstavnikom, Isidor Śaranewyc je počeo proučavati rutensku povijest, ali mnogo je bilo Rutena koji su pisali na njemačkom ili poljskom jeziku.

Ova povijest rutenske književnosti u Galiciji pokazuje da je ona ostala kržljava vjerojatno s razloga što ni nacionalna svijest nije bila razvijena pa su se pojavili rusofili, ukrajnofili, polonizirani plemići i pisci, a mnogi su pisci pisali na stranim jezicima. Čitava povijest galicijskih Rutena pokazuje kolebanje između istoka i zapada u kulturnom, ali i u crkvenom pogledu.

Rad o graditeljstvu u rubrici o likovnim umjetnostima – *Bildende Kunst, Architektur* napisao je Ladislaw Luscizkiewicz (str. 665-720). On je počeo tako što je istakao da su velika kneževina Krakow i Galicija orijentirani prema ostaloj Poljskoj, a ne prema Kijevu i Haliczu. U tim zemljama su kuće od drva, kao i inače na sjeveru, a tako i crkve obiju konfesija. Tlocrt latinskih crkava upućuje prema kasnoj gotici. Autor je pobliže opisao te crkve. Rutenske crkve nisu centralne građevine, već se pružaju prema istoku, a u njima se miješaju bizantski i renesansni utjecaji. On spominje romaniku, pa otvorene prostore za židovsku svečanost sjenica i odnose sa zapadom počevši od XI. st. Najstarija romantička građevina je kripta katedrale na brdu kraj Krakowa iz 1110. godine, u XII. st. stižu saski uzori u crkveno graditeljstvo, u XII./XIII. st. preko cistercenzna, a onda u XIII. st. počinje upotreba opeka u graditeljstvu crkava, dominikanci uvode duge ili ukrštene lađice, cistercenske crkve imaju poprečnu lađicu sa četiri kapele. U Haliczu su crkve centralne građevine, a gotika se javlja tek potkraj XIII. st. u franjevačkim crkvama s rebrastim svodovima. Do procvata crkvenog i profanog graditeljstva dolazi u XIV. st. kad se gradi stolna crkva u Krakowu kao centralna konstrukcija. Tada bogato građanstvo održava veze sa Wrocławom (Breslau), a franjevci uvode gotiku i u Ruteniju.

U XV. st. postižu se graditeljski učinci s izmjenom jače i slabije pečenih opeka, a poneka crkva kao župska crkva u Przewosku primjenjuje tradicije gradnji viteškog reda. Tada jačaju veze Krakowa sa Nürnbergom, razvija se umijeće gradnje utvrda. Znatna gotička građevina je krakowska *Sukienica* koja je kasnije pregrađivana. Tada i trgovci grade gotičke kuće u gradovima, a gotika se ističe i na utverdama, osobito poslije provala Mongola kad se sve više grade utvrde. Gotske građevine su kolegiji sveučilišta u Krakowu.

Renesansa stiže u prvom desetljeću XVI. st. iz Italije, vidljiva je osobito na kraljevskom dvoru, a jače se ističe poslije dolaska Bone Sforza. Sukienicu obnavlja talijanski graditelj Giammaria Padoano poslije požara 1557. s elementima renesanse, a njezin primjer slijede i neke druge zgrade u Krakowu. Na kraju XVI. st. isusovačka crkva sv. Petra i Pavla slijedi rimske uzore, a isusovci mnogo grade pa se u XVII. st. ostvaruje jedinstvenost stila.

Ovo nam kaže da su likovni umjetnici bili mobilni, mnogo mobilniji od pisaca, bar do početka XIX. st., pa prenose pokrete u umjetnosti, a imaju presudnu ulogu u razvitku dvora koji treba sjaj i raskoš kao sredstvo svoje vlasti.

Renesansa kasnije stiže u Ruteniju, tek krajem XVI. st. s talijanskim graditeljem Paolom. U Lwowu ima dosta kasnorenesansnih građevina.

Početak XIX. st. nije donio uglednih gradnji u Galiciji, kao ni drugdje u Carevini, osobito zato što su se u Galiciji manje nego li u nekim drugim zemljama manje gradile javne zgrade, crkve i samostani. Prije 1830. nema ni pobuda sa zapada. Tek 1832. - 1840. obnavlja se stolna crkva na Wawelu na pobudu grofa Potockog, stižu pobude Münchenske romantike, a budi se i poštovanje stare domaće umjetnosti koja se znanstveno proučava, osobito umjetnost srednjeg vijeka što se odražava u gradnji javnih zgrada namjesništva, sveučilišta, klinika, škola i općina u Galiciji.

Od zamaka su ostale samo ruševine od mijene XIV./XV. st. jer su stariji zamci bili od drva. Krakovski dvorac pregrađen je u XV. st. u duhu talijanske renesanse. Lijepi ljetnikovci na jugoistoku Galicije obično su utvrđeni.

Za razliku od Tarnowskog koji je napisao povijest sveukupne poljske književnosti ovaj pisac opisao je graditeljstvo Galicije koja se pokazala sukladno ostalim zemljama Carevine, tek što je siromašnija, a pobude stižu sa zapada i slabe, odnosno sporije su što se više ide prema istoku, očigledno s razloga što je Bizant slabio i napokon propao pa nije mogao širiti svoj utjecaj prema zapadu.

Prilog o slikarstvu pod naslovom "Malerei und Plastik" (str. 720–770) napisao je isti pisac. On je počeo s bizantsko-rutenskim slikarstvom, a onda nastavio sa cehom slikara u Krawkoku koji je oko 1490. imao veza s praškim slikarima. Od sredine XV. st. zlatna kulisa na slikama ustupa mjesto krajoliku, a u Krakowu se zamjećuju švapski i flandrijski utjecaji što se uskoro mijenja sa sve jačom polonizacijom gradova, pa u XVI. st. pobude stižu iz Nürnberga, ali su lica na tim platnima poljska. Iz Nürnberga stižu slikari kao mlađi brat Albrechta Dürera Hans koji stupa u službu kralja Sigismunda I., u Krakowu imamo radionicu, početkom XVI. st. iz Italije stižu klesari i kipari, trgovci i zanatlije za Bonom Sforza, ženom kralja Sigismunda I., talijanski slikari stižu nešto kasnije, a osobito u XVIII. st. Na dvoru Sigismunda Augusta duže boravi mletački slikar Giovanni de Monte, koji kasnije prelazi u službu cara Ferdinanda I., Maximilana II. i Rudolfa. U Lwowu djeluju slikari već potkraj XIV. st. Poslije pada Carigrada u Lwow stižu poljski slikari čija imena autoru nisu poznata. Oni slikaju minijature u molitvenicima kraljice Bone Sforza. Tada iz Flandrije stižu i znatni radovi u bronci, nadgrobne ploče, tada nastaju i spomenici u stilu talijanske renesanse kao spomenik Sofije Tarnowske rođ. Tenczynska 1521. u hetmana Tarnowskog. Krajem XVI. st. nastanila se u Krakowu firentinska obitelj Gucci koja je dala više kipara. Talijanska renesansa isprepliće se s mjesnom gotikom i djeluje još dugo u baroku.

Giammaria Padoano izrađivao je medalje 1532. U umjetničkoj industriji opažaju se pobude koje stižu iz Praga, a u XVIII. st. jačaju talijanski utjecaji, dolaze talijanski i njemački umjetnici i njihovi se stilovi isprepliću. Utjecaj Krakowa opada od početka XVII. st. kad se dvor seli u Warszawu. Krakow ipak ostaje krunidbenim gradom i sjedištem znatnog biskupa čiji utjecaj jača za katoličke reformacije (autor piše reakcije), pa početkom XVII. st. djeluju epigoini Paola Veronesea i Tintoretta, iza toga sve je jači utjecaj Rubensa i Van Dyycksa, ali i poljskog slikara oca Franza Lexyckog. Međutim, u to doba kraljevi pozivaju na svoj dvor strane slikare, a domaći slikari idu u inozemstvo.

Tada i Gdansk (Danzig) počinje igrati neku ulogu, osobito u Lwowu. Onda počinju provale Osmana, Šveđana i Kozaka pa umjetnička djelatnosti gotovo da prestaje.

Kod Rutena se od XV. st. sreću pobude iz Bizanta, ali se u kronikama čita o slikarima i u XIII. st. Bizantinske slike naći će se i u grobnoj kapeli krakovske stolne crkve i to je najdalji domet bizantske umjetnosti na zapad. U XVII. st. nastaje ikonostas u Bohorodczanu u kojem se bizantski utjecaji prepliću sa zapadnim, osobito nizozemskim, ali talijanski utjecaji zamjećuju se u crkvi sv. Paraskewe u Lwowu. Kiparstvo se kod Rutena slabo razvilo, sve je ostalo na drvorezima. Istočna Galicija je prema tome u umjetničkom pogledu doduše siromašna, ali samostalna i ima svoju individualnost.

Slikari XIX. st. često odlaze u Italiju i tamo studiraju kao Adalbert Stattler-Stański, rođen u Krakowu. Peter Michałowski slika narod u njegovoj svakodnevnicu, vojnike, tipove seljaka, konje, volove. Kao i kod književnika narod postaje junakom platnâ realističkih slikara, a potom i nacionalna povijest kao kod historiciste Jana Matejka koji svojim platnima nastoji objasniti *finis poloniae*. Za razliku od povijesnih priloga ovaj pisac pokušava objasniti propast Poljske kao posljedicu unutarnjih suprotnosti i loše organizacije državne vlasti, što će reći da Poljska nije umjela izgraditi činovništvo kako je to uspjelo Austriji, Rusiji i nekim drugim zemljama. Međutim zastupnik tog naroda je država kojom upravlja obrazovani sloj nacije. Slikari sada nalaze svoje mjesto u nacionalnom životu. Autor upozorava da je poljski historicizam u slikarstvu u vezi s osnivanjem katedri za povijest u to doba. Slikare opisuje kao svećenike nacije koji traže njezinu slavu. On opaža i početke prosvjeda protiv realizma kojeg smatra vulgarnim.

Ovdje valja opaziti da je Poljska za razliku od Mađarske ili Austrije dala manje slikara koji su u XIX. st. djelovali u inozemstvu, a u Poljskoj se ne zamjećuje utjecaj slikarstva u Münchenu, koji prevladava u Austriji i Mađarskoj. Međutim slike Jana Matejka i drugih poljskih slikara rado se i često reproduciraju na stranicama hrvatskog časopisa *Vienac*.

Od kipara autor spominje Marcela Guiskog iz Ukrajine koji je potkraj života živio u Krakowu, a učio je u Rimu kod Luigi Amici i živio neko doba u Parizu.

Prilog o umjetničkoj industriji – "Kunstindustrie" istog pisca (str. 771-796) počeo je s konstatacijom da je Krakow imao sjajan dvor, da su velikaški sinovi studirali u Padovi, Bologni ili Parizu pa se na tom dvoru razvila i umjetnička industrija. Kao slabost zemlje on je istaknuo da je Dvor bio udaljen od naroda, velikaši od građana, gađani od naroda. Umjetnička industrija još čeka proučavanje, a oni koji je proučavaju traže njezinu originalnost i nacionalni karakter.

Tako proučavanje umjetničke industrije zamjećuje polonizaciju cehova na početku XVI. st., ali ovi poljski cehovi i dalje primjenjuju njemačke tehnike kao npr. tehniku lijevanja kovina. Kasnije prevladava talijanski utjecaj, osobito otkad je u Krakow došla Bona Sforza. Krakow održava veze s osmanskim Carevinom, a trguje i s dalekim istokom pa se tako u Poljskoj pletu istočnjački sagovi, osobito u XVII. st. u galicijskom gradu Brody. Osim toga u inozemstvu su cijenjeni široki vezeni poljski pojasevi. Politički razvitak ima za posljedicu nestajanje narodne nošnje.

Autor ističe vezove na crkvenoj odjeći, ali takvi radovi uzmiču pred banalnim uvoznim industrijskim proizvodima. Ratne kontribucije progutale su mnoge umjetnički izrađene predmete od zlata i srebra, a crkvene riznice znale su, kao i u ostalim zemljama, rastaliti svoje predmete od zlata ili srebra da bi se od te kovine izradili novi. Pisac naziva ljude koji su ovakve stvari radili švercerima umjetnosti i hijenama antikviteta, iako se umjetničkim predmetima posvuda trgovalo, a umjetnine su se često krale i pljačkale.

Autor ističe da utjecaj Bone Sforza na zanatstvo nije bio ni izdaleka onako plodan kao što je plodan bio njezin utjecaj u graditeljstvu.

Središta zlatarskog obrta su Krakow i Lwow, ti gradovi su mjesta susreta raznih utjecaja i baš u zlatarskoj umjetnosti koja nije uvijek rado primala utjecaje sa zapada.

Umjetnička industrija ima klijente u plemstvu koje voli ukrašeno oružje, jahanje, raskoš i lov. Ukrašeno oružje izvozi se u Mađarsku, Vlašku i Rusiju.

Među darovitim zlatarima ističu se Židovi, a njihovi proizvodi pokazuju često istočnjačke elemente i bestijarij. Mnogo umjetnički izrađenih predmeta naći će se u sinagogama.

Autor potom nabraja umjetnost lijevanja kovina, lijevanje topova, zvona, svijećnjaka, kipova, pa izradu grbova. Umjetnička bravarija vidi se na sveučilištu, na zgradi štedionice, kolodvoru, to su grobne svjetiljke. Važna je i umjetnička obada drveta, korska sjedala u crkvi Tijela Isusova u Krakowu i intarzijski stropovi koji su ponekad oštećeni. Ponegdje se nalazi keramika, obično uvezena iz Gdanska, talijanska i istočnjačka majolika, peći i kamini. Nažalost se umjetnička industrija povlači pred suvremenom industrijom, ali se zato u zadnje doba u Poljskoj, kao i u drugim zemljama Carevine osnivaju zanatske škole.

Ako sažeto pogledamo likovne umjetnosti Galicije, možemo zaključiti da ona ima razdoblja i stilove sukladne Češkoj, Austriji, Mađarskoj ili Hrvatskoj, ali je tih umjetničkih djela manje nego npr. u Austriji ili Češkoj. Krakow i rutenske zemlje imaju svoju umjetničku individualnost, one nisu isto, a i pisci ih opisuju kao zasebne umjetničke fizionomije. One se ipak međusobno prožimaju. Lwow je otvoren bizantskim utjecajima koji slabe opadanjem Bizanta, ali bizantski utjecaji osjećaju se i u Krakowu, koji pak prima pobude iz Italije, Njemačke, pa i Nizozemske. U Lwow pak stižu pobude i umjetnine iz Osmanske carevine, pa i dalekog istoka i idu dalje na zapad. To daje posebnu draž umjetnosti tih zemalja. Nijemci, bilo oni naseljeni u Poljskoj, ili oni u njemačkim zemljama oduvijek su igrali neku ulogu u kulturi Poljske, a tako i drugi narodi jer je Galicija, osobito istočna Galicija nacionalno šarena više od ijedne druge zemlje višenacionalne Carevine.

Ovdje valja primijetiti da Židovi i Armenci nisu stvorili svoje stilove u umjetnosti, a jedva se može govoriti o njihovim književnostima, koje u svom preskromnom obliku nisu djelovali na druge etničke skupine ili narode. Međutim, Židovi su vrlo živo sudjelovali u njemačkoj književnosti Carevine.

Taddeus Pilat napisao je prilog o narodnom gospodarstvu, poljodjelstvu i stočarstvu – "Volkswirtschaftliches Leben. Landwirtschaft und Viehzucht" (str. 797-819). Već samim naslovom on je pokazao privrženost tada vladajućem srednjoeuropskom neomerkantilizmu. Počeo je tako što je naveo da se u Galiciji 1890. 77% od 6 607 816 žitelja bavilo poljodjelstvom što je najviši postotak poslije Dalmacije. To pučanstvo obrađuje 53% površine Galicije. Seljaci su većinom maloposjednici, a njihov posjed i dalje se umanjuje, a to znači da su gospodarski slabi jer nemaju novaca za ulaganje u modernizaciju svoje proizvodnje, čak 26% obradivih površina je maloposjed koji obrađuje 74% seljaka, što je vrlo mnogo u usporedbi s Mađarskom ili njemačkim dijelom Carevine. U gorama se uzgajaju ovce, u nizinama goveda, stajskom stočarstvu pogoduje otpad od proizvodnje alkoholnih pića koji prerađuju krumpir u alkohol. Počeo se primjenjivati plodored, najprije na veleposjedu tek poslije 1830. Do 1848. je maloposjed znao samo za tropski sustav, tek poslije te godine u Poljskoj se počeo širiti uzgoj krumpira. Prvo mjesto zauzimaju kulture zobi i raži s 18% sveukupnih obrađenih površina, pšenica se uzgaja na 11,4%, krumpir na 10,4%, ječam na 9.5%, kukuruz samo na 2.6%

površina i samo na jugoistoku. Tržište pogoduje uzgoju sočivica, uzgoj krumpira dobiva na važnosti zbog porasta broja žitelja i upotrebe za proizvodnju alkohola. Lan i konoplja uzgajaju se u cijeloj zemlji, duhan samo na jugoistoku. Uzgaja se i hmelj. Slabo se primjenjuje umjetno gnojivo, a sitni seljaci imaju i primitivna poljodjelska oruđa, nedovoljno vučne stoke, slabo gnoje svoju zemlju, siju slabo sjeme i ne mogu isušiti močvare. U Podoliji se grade sustavi za navodnjavanje, a 1853. počele su i melioracije zemljišta na dobrima nadvojvode Albrechta i grofa Potockog, pa dra. Smolke, koji je kasnije bio predsjednik zastupničkog doma. Tu se vidi uloga nadvojvoda i plemstva u zemljama, oni su djelovali tako da su promicali posuvremenjenje poljodjelstva i davali stil društvu.

Država je sudjelovala preko ovih oglednih gazdinstava u posuvremenjenju poljodjelstva, povećanju prinosa žitarica, oplemenjivanju domaćih rasa goveda uvozom rasnih bikova iz Nizozemske, Rusije ili Rumunjske, sprečavanju stočnih zaraza i subvencijama. Osnivala je stada iz kojih su se uzgojena grla prodavala stočarima za plansko ukrštavanje rasa. Autor je opisao domaće rase goveda i ovaca, sir i ovčja krzna.

Svinjarstvo je bilo prošireno u cijeloj zemlji, osim u gorskim područjima. Peradarstvo je bilo dosta zapušteno, ali ne u okolici velikih gradova. Pčelarstvo je bilo staro, ali je u suvremenim prilikama nazadovalo. Osnivala su se pčelarska društva u kojima su djelovali učitelji i svećenici. Znatno je bilo konjarstvo koje je imalo uporište u vojsci, povijesti i plemstvu. Rasa istočno-poljskih konja nestaje zbog oplemenjivanja istočnim i engleskim rasama. Autor je spomenu ergele grofova Tarnowskog, Siemenski-Lewicki, Dzieduszycki, ali i imućne seljake koji uzgajaju konje. U gorju su se održali huzulski konji kao konji za jahanje i prijenos tereta, kojih je mnogo i u vojsci.

Šumarstvo, lov i ribolov opisao je Ladislav Tyniecki kao "Forstwirtschaft, Jagd und Fischerei" (str. 819-842). Poljska je bila obrasla vrlo gustim šumama do kraja XVIII. st. kad je počelo pretjerano iskorištavanje šuma, ali su se na Karpatima još održale prašume. Zakon o šumama 1852. zaustavio je uništavanje šuma, ali je porasla potreba za obrazovanim šumarima. God. 1874. osnovana je i zemaljska šumarija u Lwowu jer je šuma važna zbog narodno-gospodarskih i klimatskih razloga. Uprava šuma bori se s otporom ukidanju šumskih služnosti i traži njegu šuma. Država se pobrinula da nastanu ogledna šumska gazdinstva, razvija se drvna industrija, a šume se pomlađuju prirodnim osjemenjivanjem. Pilane se brzo razvijaju otkad su izgrađene šumske željeznice, koje međutim trebaju mnogo trupaca.

Poljska ima mnogo raznovrsne divljači, a autor spominje lovišta grofova Potockog, Dzieduszyckog i kneza Sapiehe. Vukovi i lisice love se, ali se i truju ili se love u stupice što je suprotno lovačkoj etici. Ima medvjeda koji nisu opasni ljudima za razliku od vukova. Ris se smatra štetočnikom. Autor je onda nabrojio nekoliko vrsti orlova, pa ptica močvarica. Nedavno je donesen zakon o ribarstvu protiv divljeg ribolova. Osnivaju se ribnjaci, osobito na isoku Galicije. Proizvodnja ribe ipak je nedovoljna.

Ovi prilozi kazuju nam o suvremenom doživljaju države i nacije. On je teritorijalan, svaka država-nacija smatra neki teritorij svojim vlasništvom, čuva ga vrlo ljubomorno i uređuje ga pa se tako ljudska ruka osjeća i u posve neprohodnim

šumama, osjećaju ga vukovi i risovi, a ne samo ljudi. Državna vlast postala je intenzivnija. Ona više ili manje diskretno vodi prijelaz gospodarstva, a i kulture iz feudalnog u kapitalističko gospodarstvo koje u austrijskom slučaju nije liberalno, nego neo-merkantilističko. U opisu ovog gospodarenja upada u oči razvijeno konjarstvo i nedostajanje energetskih sirovina. Energiju su davali konjski mišići, a stočna hrana za konje morala je jako opterećivati poljodjelstvo. Nafta još nije pokretala motore koji će istisnuti konje.

Ladislav Sajnocha napisao je prilog o rudarstvu i metalurgiji pod naslovom "Bergbau und Hüttenwesen" (str. 842-862). Rudarstvo je vrlo staro. U rudama siromašnim Karpatima ima i nafte. Autor je prikazao geologiju i rudno blago Poljske, kameni ugljen u krakovskom kraju, rudnike olova, cinka, soli i željeza. Krakovska ležišta ugljena u vezi su s gornjo-šleskim ležištima. Olovo se dobiva od XV. st., cink se izvozi u Njemačku, Englesku, Rusiju, Skandinaviju i sjevernu Ameriku. Proizvodnja cinka je znatna, a također i proizvodnja soli.

Naftna industrija počela je pred 40 ili 50 godina, a nafta je bila poznata i u XVIII. st. Začetnici naftne industrije bili su apotekar Ignaz Łukasiewicz i veleposjednici vitez Titus Trzeciecki i A. Klobassa. God. 1859. Sjeverni kolodvor u Beču je dobio uličnu rasvjetu s naftnim svjetilkama, onda su počele stizati pobude iz sjeverne Amerike, izumljene su mogućnosti bušenja oko 1877., nastale su rafinerije, ali se sirova nafta počela izvoziti. Tada su modernizirani rudnici željeza pa su nastale i suvremene željezare. Autor je prikazao proizvodnju u brojkama, a potom dobivanje sumpora i smeđeg ugljena.

Trgovinu, industriju i zanatstvo opisao je Julius Leo u prilogu pod naslovom "Handel, Industrie und Gewerbe" (str. 862-873). Počeo je opisom poljskog izvoza. Poljska je izvozila žito i stoku, meso, jaja, perje, kože, čekinje, drvo i drvene preradevine, ali joj je u zadnje doba Mađarska počela otimati tržišta žita na zapadu Carevine. Poljska je nadalje izvozila žestu, petrolej i zemni vosak, pa sol. Međutim poljska trgovina znala je biti nesolidna, nesklonost trgovini kao zanimanju tek je počela nestajati. Kućna radinost i sitno zanatstvo bilo je razvijeno, ali je nedostajalo velikih tvornica i kapitala. God. 1894. bilo je u Poljskoj samo 6 dioničkih društava naprama 121 u Češkoj bez Moravske.

Razvijala se proizvodnja žeste, mlinovi, pilane, proizvodnja pive, bačava i pokućstva, parketa, uopće drvna industrija osobito u Krakowu, Przemysłu, Lwowu i Stanislawu. Razvijala se i industrija papira, tkanine su proizvodili seljaci, ali su nastajale i tvornice tkanina. God. 1868. je nadvojvoda osnovao tvornicu kemijskih proizvoda u Żywiecu, koja je proizvodila smole, koštane masti, spodium, fosfate i koštano brašno. Ta tvornica zaposlila je 150 radnika.

Vitez Leon Biliński napisao je prilog o prometu kao "Das Verkehrswesen" (str. 874-890). Tu je opisao rijeke Vislu i Dnjestar kao najvažnije vodene putove preko kojih se odvija izvoz poljskih sirovina u inozemstvo. Ove rijeke su međunarodnim sporazumom proglašene neutralnim područjem, a 1875. sklopljen je sporazum s ruskom vladom o regulaciji ovih rijeka. Poslije izgradnje željeznica na ovim rijekama se odvija izvoz građevinskog drva prema moru. Trgovina između istoka i zapada odvija se cestama, a ceste se od 1850-ih godina grade u kombinaciji s mađarskim cestama. U tome je namjesnik grof Gołuchowski vrlo zaslužan. Još 1830. planirana

je gradnja željezničke pruge koja će Galiciju povezati s Bečom. Prva željeznica ipak je sagrađena od Mysłowica do pruske granice s priključkom na rusku željeznicu 1847. kao državna željeznica. Time je počela izgradnja željezničke mreže koja je 1880. imala 15 526 km. Planiraju se izgradnje pruge prema Mađarskoj i Rusiji, a također i mjesne željeznice.

Ako sažmemo prikaz poljskog gospodarstva možemo zaključiti da je Galicija imala slabo razvijeno poljodjelstvo, prenapučeno selo s mnogo sitnih seljaka koji nisu imali kapitala za ulaganje u posuvremenjenje svog posjeda, a i industrija je tek činila prve korake, izgradnja željezničke mreže bila je uglavnom još u planovima što je kočilo razvitak industrije i trgovine. Ako se uspoređi s Češkom i Moravskom, Galicija je za njima daleko zaostala, a ovdje moramo istaknuti da su ove zemlje imale vrlo stare industrijske tradicije koje Poljska nije imala. Carevina prema tome nije bila gospodarsko jedinstvo, svaka zemlja imala je svoje nacionalno gospodarstvo koje je moralo naći svoje putove razvitka i svoj kapital.

LITERATURA

Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern und München, 1967.

Branko Drechsler, "Odropzdanie Chorwacy u Wieku XIX.", *Vienac*, 35, 1903, str. 130-131, dajući ujedno i pregled novije poljske kritike.

Branko Drechsler, "Nieboska komedy Zygmunta Krasinskoga, Listak", *Vienac*, 35, 1903, str. 96-98.

Mircea Eliade, *Traité d'histoire des Religions*, Paris, 1970.

Иоанн Економцев, *Православие Византия Россия*, Сборник статей, Москва, 1992.

Б. Н. Флоря, "К истоии установления политических свйяыей между русским правительством и высшим греческим духовенством (на примере Константинопольской патриархии)", *Связи России с народами балканского полуострова, первая половина XVII. в.*, ответственный редактор доктор исторических наук Б. Н. Флоря, Москва, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, 1990. стр.12-14.

Henry L. Gaids, "Nepoleon's Lithuanian Forces", *Lituanus*, Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, Vol. 30, No. 1, 1984, str. 10 i 23.

Zoran Grijak, "O sadržaju promemorije Ive Pilara caru Karlu I (IV) iz kolovoza 1917. godine", *Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara (svezak drugi)*, br. 2, 2002, str. 83-101.

Gerald Grimm, *Die Schulreform Maria Theresias 1767-1775.*, Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordensschulwesen, thesianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1987.

Karl Kurt Klein, *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, Leipzig, 1939.

G. van der Leeuw, *La Religion dans son essence et ses manifestations, Phénoménologie de la religion*, Paris, 1970.

Ivan Pederin, "Stadler, Pilar i Jugoslavenski odbor u Londonu 1917/1918.(Prema spisima Ministarstva c. k. kuće i vanjskih poslova u Beču)", *Croatia Christiana Periodica*, 29, br. 55, 1005, str. 163-182.

Ivan Pederin, "Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810–1848)", *Bibliotekarstvo*, Sarajevo, sv. 31, 1985, str. 23-33.

Ivan Pederin, "Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848–1863)", *Bibliotekarstvo*, Sarajevo, sv. 32, 1986, str. 106-116; 33, 1987, str. 62-71.

Ivan Pederin, "Dalmatinski pisci, urednici i čitatelji u očima austrijske cenzure", *Dubrovnik*, 31, br. 3-4, 1988, str. 5-22.

Ivan Pederin, "Austrijska cenzura od 1810 do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji", *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 30, 1987, Zagreb, 1989, str.19-44.

Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb, 1991.

Ivan Pederin, "Die Germanistik als umstürzlerische Nationalwissenschaft, Das Geheimbüdlerium an den deutschen Universitäten in den Berichten der k.k. Höheren Polizei (1819-1830)", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio filoloških znanosti, 21, 1991/1992, Zadar, 1993, str.217-234.

Ivan Pederin, "Austrijska policija u borbi protiv masona i tajnih društava poslije srpanjske revlucije (1830)(I.)", *Hrvatska obzorja*, 3, br. 3 i 4, 1995, str. 665-680, 921-928.

Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Split, 1996.

Ivan Pederin, "Austro-ugarska nagodba (1867) kao nagodba austrijske policije sa zapadnom masonerijom", *Hrvatska obzorja*, 5, br.3, 1997, str. 627-648.

Ivan Pederin, "Die mittel- und osteuropäische Reis'ebeschiebung der Entdeckungszeit", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio filoloških znanosti, god. 36 (26), 1997, str. 113-133.

Ivan Pederin, "Diplomatički, kancelarijski i uredovni jezik", *Kolo*, 10, br. 1, 2000, str.5-12.

Ivan Pederin, "Qu'est-ce que la littérature?", *Dubrovnik*, 12, br. 1, 2001, str. 125-139.

Ivan Pederin, "Die Nationalisierung, Industrialisierung und Kommerzialisierung der Literatur der habsburger Monarchie", *Riječ*, 8, br. 1, 2002.

Ivan Pederin, "Kazališna kritika u *Viencu* do Šenoine smrti", *Riječ*, Časopis za filologiju, Rijeka, god. 8, 2002, str. 170-189.

Ivan Pederin, "Vjerska pozadina putopisa u doba otkrića", *Crkva u svijetu*, 37, 2002, str. 448-473.

Ivo Pilar, "O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovom podrijetlu i značenju", u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 28, 1931.

Johannes Schiltberger, *Reisen in Europa, Asia und Afrika von 1394. bis 1427.* herausgegeben und erläutert von Karl Friedrich Neumann, Unveränderter Nachdruck der Ausgabe München, 1859, Amsterdam, 1976.

Karlheinz Rossbacher, *Literatur und Liberalismus*, Zur Kultur der Ringstrassenzeit in Wien, Wien, 1992.

Ksenija Vinski Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar, 1973.

Henry Wickham Steed, *The Hapsburg Monarchy*, London, 1919.

Jan Wierzbicki, "Kraszewski w Chorwacii", *Pamiętnik Słowański*, 13, 1963, Wrocław-Warszawa-Krakow, str. 139-152.

THE ROLE OF GALICIA AND SILESIA IN THE CONSTITUTION OF POLAND INTO A MODERN NATION

SUMMARY

This article is a review of the paper dedicated to Galicia in the edition *Die österreichisch-ugarische Monarchie in Wort und Bild* (Vienna, 1898), which was published upon the initiative of Archduke Rudolf in 1886. The aim of this paper is not to present the culture, history, literature and economy of this country, but rather to show what this country was and how it functioned within Hapsburg Monarchy. From this collection it can be seen that the publisher's intention was to present the Monarchy as a whole and each of the individual countries it consisted of- Länder (the Empire did not have provinces). It is clear that the Court wanted its Länder to be modern nations, which it succeeded in doing and which this paper talks about. So the Monarchy consisted of a number of political and national units which were connected only by the person of the Emperor and King. Galicia was part of Poland, which after the division of this country went to to the Monarchy, and the borders of that part were slightly changed after the Napoleonic wars. Unlike the Poles in the Russian, Prussian and later German part of Poland, the Poles in Galicia had more rights than any the other minorities - they had partial sovereignty, because the Emperor controlled only the army, foreign affairs, economy and finance. For this reason Galicia became the leading part of the Polish nation upon its unification after World War I.

KEY WORDS: *Monarchy, Galicia, Poland, Silesia.*